

A | Ω

keresztyén igazság

az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

Új folyam 142. szám

2024. 2. szám

tartalom

igehirdetés

Ifj. Zászkaliczky Pál: Jézus ígéretei / 1

tanulmányok

Kovács László: Az igehirdetés mai nyelvezete és a liturgikus elemek érthetősége / 4

Tubán József: „Van örök kincsünk...”

Az igehirdetés mai nyelvezete és a liturgikus elemek érthetősége / 7

Gömbös Tamás: Dévai Bíró Mátyás, a magyar Luther élete és teológiai munkássága / 27

köszöntés

ifj. Zászkaliczky Pál, Isó Dorottya: Az Úr legyen a lelkeddel! / 38

Tartalmi összesítők / 40

keresztyén igazság

Az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

Független evangélikus teológiai és kritikai lap

Új folyam 142. szám – 2024. 2. szám

Felelős szerkesztő: Isó Dorottya, e-mail: isodorottya66@gmail.com

A szerkesztőbizottság tagjai: Isó Dorottya, Ittész János, Jankovits Béla,
Kovács László, Tubán József, Weltler Gábor

Észrevételeiket, hozzászólásaikat örömmel fogadjuk, kérjük, hogy a felelős szerkesztő e-mail címére küldjék.

Olvasószerkesztő: Ittész Dániel

Tördelőszerkesztő: Dénes Tamás

Felelős kiadó: ifj. Zászkaliczky Pál

Kiadó: Ordass Lajos Alapítvány, 1171 Budapest, Lenkeház u. 2. www.ordass.hu

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Nyomdai kivitelezés: OOK-Press Kft., Veszprém **Felelős vezető:** Szathmáry Attila

HU ISSN 0865-2163 – Törzsszám: 1996/320 – Eng.szám: III./E1/20/1989

Jézus ígéretei

²⁵Elmondom ezeket nektek, amíg veletek vagyok. ²⁶A Pártfogó pedig, a Szentlélek, akit az én nevemben küld az Atya, ő megtanít majd titeket mindenre, és eszetekbe juttat mindent, amit én mondtam nektek. ²⁷Békességet hagyok nektek, az én békességemet adom nektek, de nem úgy adom nektek, ahogyan a világ adja. Ne nyugtalankodjék a ti szívetek, ne is csüggedjen! (Jn 14,25–27)

2014-es kiadású Bibliánkban a Paraklétosz szót Pártfogónak fordították. Más fordításokban még ezekkel találkozhatunk: vigasztaló, szószóló, segítő, tanácsadó, pártoló. Nem véletlenül írja egy internetes lexikon, hogy „az Újszövetségben említett Paraklétosznak tulajdonított funkciók teljes körét egyik bibliafordítás sem fogja át.”¹

János evangéliumában a Pártfogó szó négyszer szerepel, és Jézus ebben a versben köti össze egyértelműen a Szentlélekkel. A Szentlélek szó Jánosnál csak itt, és az 1,33-ban szerepel, amikor Keresztelő János arról beszél, hogy Jézusról kapta azt a kijelentést, hogy ő majd Szentlélekkel fog keresztelni.

Gyökössy Endre azt írja alapigénkről, hogy „ezek a versek az Újtestamentum magja. Az Ő nagy hagyatéka.”² A református lelkész-pszichológus a Szentléleknek a segítő, tanácsadó szolgálatát emeli ki, mert a Szentlélek az, aki a megtanultakon felül eszébe juttat az embernek új dolgokat, aki felfedezésre, az új tudás megtalálására segíti az embert. Sokan ezt intuíciónak tartják, mi viszont tudjuk, hogy a tudáshoz is a Szentlélek segíti hozzá az embert.

A Szentlélek segít azzal, hogy eszünkbe juttatja Jézus szavait és tetteit, amikor vigasztalásra, erőre, kapaszkodóra van szükségünk. Ő állítja fájdalomaink között Jézus alakját elénk, aki nem önmaga miatt, hanem miattunk szenvedett, így szenvedésünk össze sem mérhető az övével.

...eszünkbe juttatja Jézus szavait és tetteit

Igénk hangsúlyos gondolata a Mester békesége. A Jézustól kapott békesség egészen más, mint a világé. Az országok között kötött békék legtöbbször a győztes fél akaratát rögzítették. Más esetekben kompromisszumokon alapultak, amelyet egyik fél sem tartott kielégítőnek. Az emberek közötti békék legtöbbször nem megoldják, csak elfedik az igazi bajt, mert nem megváltoztatják az emberi akaratot, hanem nyugalomba kényszerítik. Inkább hasonlítanak fegyvernyugvásra, ahol a fegyvereket jól lezsírozzák, és a löszert száraz helyen rejtik el, mint a kardok kapákká és a lándzsák metszőkéssé alakítására (Ézs 2,4). Az ókori béke, a *pax Romana* az elnyomás csendje volt. Az ószövetségi értelmezés szerint a békesség az egészség és jólét által biztosított életkörülmény, a rend boldogsága. „Mert csak én tudom, mi a tervem veletek – így

1 <https://hu.wikipedia.org/wiki/Paraklétosz> (letöltve: 2024. május 28.).

2 Gyökössy Endre: *János evangéliuma*. Nyíregyháza, 1999, Örökségünk Kiadó, 193.

szól az Úr —: jólétet és nem romlást tervezek, és reményteljes jövő az, amelyet nektek szánok.” (Jer 29,11)

Mi vajon mire gondolunk, amikor — akár indulatosan — azt kérjük, hogy hagyjon minket mindenki békén? Akkor nem inkább csak csöndet és nyugalmat követelünk magunknak?! Ez sem a Szentlélek által teremtett béke. Mert az belülről fakad, nem értelmezhető egymagamban, csak a környezetemmel, a társaimmal együtt. Ez a békesség, amelyet Jézus ad az embernek, már a mennyei harmónia előképe, amelyben senki sem kevesebb vagy több a másiknál, nincs önzés és kapzsiság, irigység és nagyravágás. Ezt a békét már az angyalok is meghirdették a betlehemi éjszakán (Lk 2,14). Ez a békesség árasztotta el a keresztyén mártírokat az I. századtól a XXI. századig.

János evangéliuma az első mondatától kezdve nyíltan hirdeti Jézus egységét az Atyával. Így az általa nyújtott békesség valóban az isteni igazságosság és harmónia tökéletes, a sátán ron-
tásától mentes megvalósulása. „Jézus békéje az a tudat, hogy ő az Atya küldetésében jár, az ő

tervét valósítja meg, azért életének megvan a célja és meglesz a győzelme.”³

Ez a békesség, amelyet Jézus ad

az embernek, már a mennyei harmónia előképe

Jézus beszél az eltávozásáról, ez nyilván éretlenséget okozott a tanítványok körében, talán izgalmakat is. Ahogy a fejezet első versében

is, így igénkben is inti a hallgatóit, hogy ne nyugtalankodjunk a szívünkben. Hány olyan helyzet adódik az életünkben, amikor ok nélkül mindent borúlátóan szemlélve aggódunk apróságok miatt! Amikor úgy gondoljuk, hogy mindig a rövidebbet húzzuk, amikor rossz után csak még rosszabb jöhet. Jézus ebből az aggódó le- és befelé néző testhelyzetünkből ki akar szakítani, önmagára irányítja figyelmünket, hiszen „[a]ggódásával pedig ki tudná közületek meghosszabbítani életét csak egy perccel is?” (Mt 6,27) A hit egyben bizalom is, bizalom Isten megtartó gondviselésében.

Szakaszunk Jézus búcsúbeszédének végén található. Jézus visszaül mindarra, amit eddig hirdetett. Lezárul a kinyilatkoztatás legjelentősebb időszaka, de a Szentlélek, akit az ő nevében küld az Atya, majd folytatja és elevenen tartja bennünk Jézus szavait. Jézus pedig az Atyáról tett bizonyosságot, és azt mondta, amit az Atya kijelentett neki, „igaz az, aki elküldött engem, és én azt mondom a világban, amit tőle hallottam” (Jn 8,26b), így a Szentlélek sem tehet mást,

a Szentlélek sem tehet mást, mint megerősíti bennünk Jézusnak az Isten országáról történt kinyilatkoztatását

mint megerősíti bennünk Jézusnak az Isten országáról történt kinyilatkoztatását, azaz a szószóló szerepét tölti be számunkra. De ez „nem egyszerű ismétlés, hanem döntés elé állító, a konkrét helyzetre vonatkoztatott útbaigazítás.”⁴

3 Gál Ferenc: *János evangéliuma*. Budapest, 1987, Szent István Társulat, 266.

4 Karner Károly: *A testté lett ige. János evangéliuma*. Budapest, 1950, Magyar Luther-Társaság, 205.

Ha végigolvassuk a 14. fejezetet, akkor Jézusnak több ígéretével is találkozunk: elmegy, és helyet készít a tanítványainak; a benne hívők megteszik azokat a cselekedeteket, amiket ő tett, sőt, még nagyobbakat is; ha valamit kérünk tőle az ő nevében, azt megteszi; megkéri az Atyát, hogy küldje el a másik Pártfogót; a Szentlélek megtanít mindenre, és eszünkbe juttat mindent, amit Jézus mondott nekünk.

Nézzünk őszintén önmagunkba, gyülekezetünkre és egyházunk egészére. Vajon mindig, minden helyzetben tapasztaljuk ezeknek az ígéreteknek a beteljesedését? Nem sokkal inkább az ellenkezőjéről vannak élményeink? Semmi olyat nem tudunk tenni, amit ő tett. Nem tudunk gyógyítani, kenyeret szaporítani, halottat feltámasztani, de olyan erővel és hitelességgel sem tudjuk hirdetni Isten üzenetét, ahogyan ő tette. Sokszor lankadunk el az imádságban, mert nem tapasztaljuk meg kéréseink teljesítését. Össze-

Nézzünk őszintén önmagunkba,
gyülekezetünkre és egyházunk egészére.

jövünk, többen mint ketten vagy hárman, hallgatjuk az igehirdetést, de nem érezzük lelkünkben a Lélek szelét, mintha teljesen magunkra lennének hagyva. És hányszor szembesülünk azzal, hogy egy beszélgetésben vagy vitahelyzetben felsülünk, és semmi olyan nem jut eszünkbe, amit Jézus mondott, amivel megfelelhettünk, amivel megnyerhettünk másokat!

Hogyan éljük meg a jézusi ígéretek és a saját megtapasztalt valóságunk közti különbséget? Kiben keressük a hibát? Talán Jézust vádoljuk azzal, hogy nem tartja meg az ígéreteit? Vagy elintézzük azzal, hogy ezek az ígéretek csak azoknak szóltak, akik ott és akkor hallották őt, az azt követő generációknak már nem? Vagy úgy teszünk mintha minden ígélet rajtunk is megvalósulna, és mélyen hallgatunk, és kerüljük azoknak a valósággal való összehasonlítását? Esetleg ráfogunk mindent Istenre, hogy szélszállt időt rendelt nekünk, mi nem tehetünk ellene semmit?

Valóban, „[a] szél fúj, amerre akar” (Jn 3,8a), kényszeríteni nem lehet semerre. De könyörögni érte nemcsak lehet, de keresztyéni kötelességünk is. Ne szűnjünk meg kérni a Lélek jelenlétét és munkáját önmagunkban és közöttünk!

És bízzunk abban, hogy Isten egyszer csak megelégedi a zaklatásunkat és megadja, amit kérünk – ahogyan a hamis bíró is teljesítette az özvegyasszony kérését (Lk 18,1–8a) De tekintünk bele őszintén a példázatot követő jézusi kérdés által elének tárt tükörbe is: „De amikor eljön az Emberfia, vajon talál-e hitet a földön?” (Lk 18,8b) Van hát okunk könyörögni a pünkösdi Lélekért..

Ne szűnjünk meg kérni a Lélek jelenlétét
és munkáját önmagunkban és közöttünk!

Az igehirdetés mai nyelvezete és a liturgikus elemek érthetősége*

²⁹Ezt mondta a Lélek Fülöpnek: Menj oda, és csatlakozz ahhoz a hintóhoz! ³⁰Amikor Fülöp odafutott, hallotta, hogy [az etiópok királynőjének udvari főembere] Ézsaiás prófétát olvassa, és megkérdezte tőle: Érted is, amit olvasol? ³¹Erre az így válaszolt: Hogyan érthetném, ha valaki meg nem magyarázza? És megkérte Fülöpöt, hogy szálljon fel, és üljön mellé. (ApCsel 8,29–31)

Bevezetés

Evangelikus lelkési szolgálatunk és küldetésünk egyre több irányba ágazik szét. Ne veszítsük azonban szemünk elől azt, hogy a gyülekezet életének döntő helye és alkalma az istentisztelet, annak liturgiája és benne az igehirdetés. A kettő együtt és egymásból él és éltet, hiszen a liturgia koncentrált ige – persze ha nem rontjuk magunkhoz. Az igehirdetés pedig eredeti szándéka szerint több mint szentbeszéd vagy szószéki elmélkedés: Jézus Urunk valóságos jelenléte az igében, az ige által – amint a keresztségben és az úrvacsora szentségében is Krisztussal találkozunk, belőle részesedünk. Éppen ezért is tartom helyesnek azt, ha az istentisztelet liturgiájában a hitvallás az igehirdetés után hangzik el a gyülekezet szájából, ezzel is jelezve azt, hogy az írott, az olvasott és a hirdetett ige egyaránt ige – Isten teremő, megerősítő és hitben megtartó cselekvése bennünk és közöttünk, a Szentlélek ereje által. Jézus pedig egészen meglepő módon jelenti ki: „Aki titeket hallgat, engem hallgat, és aki titeket elutasít, engem utasít el, és aki engem elutasít, az azt utasítja el, aki elküldött engem.” (Lk 10,16). Az istentisztelet liturgiáját pedig nem a magunk nevében, hanem az Atya, Fiú, Szentlélek nevében vezetjük és éljük át.

Szerintem elég e néhány felvezető gondolat arra, hogy átérezzük igehirdetői és liturgiát vezető hivatásunk felelősségének súlyát. Nem tagadom, engem egyszerre felemel és megterhel.

Az etióp kincstárnok hitre jutásának története jutott eszembe először, amikor e dolgozat témájával először szembesültem. Bár ez a történet elsősorban a Fülöp által hirdetett és a Szentlélek által a kincstárnok szívében célját elérő evangélium tartalmáról és a keresztyén igehirdetés egyetlen legitim módjáról tudósít (*was Christum treibet*), és nem a tanúságtétel formai elemeire irányítja a figyelmet, mégsem tekinthetünk el a páratlan tartalomhoz méltó medret adó formáktól.

A dolgozat témája a homiletika négy alapkérdése közül (Ki prédikál? Kinek prédikál? Mit prédikál? Hogyan prédikál?) a negyediket érinti elsősorban.

Nem hagyom a dolgozat végére, inkább már most megosztom reménységemet: az igehirdetés ügye nem csak a mi ügyünk. Elsősorban Isten ügye. Ügyetlenkedéseink ellenére is célt tud érni szívekben és lelkekben. Hiszen Krisztus Urunk nap mint nap a töredékes emberi szóba alázza magát – és korántsem a tanítványoknak a küldetésre kiválóan alkalmas voltára alapozva jelenti ki: „Aki

* A révfülöpi Luther-konferencián 2023. április 2-án tartott előadás szerkesztett változata.

titeket hallgat, engem hallgat...” (Lk 10,16) A feltétel tehát nem bennünk van – ez a reménység ad szabadságot és bátorságot a lehetetlennek tűnő küldetésre. De ugyanakkor komoly igényt is támaszt, hogy érthetően szóljunk, hogy az igehirdetés (és a hittanóra) hallgatói értsék is, amit mondunk.

Az igehirdetéssel, a liturgiával és a hitoktatással kapcsolatban is megállapíthatjuk, hogy ezeknek van egy *állandó tartalmi, lényegi része*, amin nem szabad változtatnunk, hiszen akkor az már minden látszat ellenére sem keresztyén tanúságtétel, hanem valami „más evangélium”. Ugyanakkor a változatlan lényeg *mindig az aktuális kor ruháját veszi föl*. Amint a gyógyszerek-nél is van a hatóanyag és a vivőanyag (*vehiculum*). Nem a vivőanyag hat, de szükség van rá a hatóanyag célba juttatásához.

Mitől válik érthetővé az igehirdetés és a liturgia nyelvezete?

Bár igaz, hogy bizonyos értelemben minden keresztyén ember teológus, hiszen a teológia az Istenről való beszéd, mégis az egyházban fontos helye és szerepe van a hittudománynak. Mint minden más tudománynak, a teológiának is megvan a saját szókészlete, *terminus technicus*. És ez így is van rendjén. Néha viszont úgy tűnik, hogy a gyülekezeti életben, a keresztyén irodalomban, a keresztyén közösségben olyan belterjes szókészlettel, kifejezésekkel találkozunk, amelyeket a közösségen kívül állók nem értenek. Hasonlóképpen van ez egyébként az egyes sportágak kedvelőinek körében, hiszen az adott sportág játékszabályai és szakkifejezései számukra teljesen érthetők, de a kívülről csak hosszabb-rövidebb magyarázat után kezdik sejteni e szavak értelmét. Az informatika alapvetően angol nyelvű kifejezéstárát sem gyömöszölik furcsa magyar műszavakba, hanem külön tantárgy keretében megtanítják azokat.

Bár az igehirdetés és a liturgia nyelvezetének érthetőségére törekvés fontos, nem korrekt igény az egyház felé, hogy adja föl teljesen sajátos szókincset, kifejezéseit. Ugyanakkor ennek az egyházi nyelvhasználatnak a szókincse tanítható és tanulható. Nem a tanulatlanság a fő gond, hanem a taníthatatlanság.

Azt is érdemes újból és újból végiggondolnunk, hogy mi magunk, az egyház életében hivatás-szerűen részt vevők *valóban értjük-e ezeket a „kánaáni” kifejezéseket?* Esetleg az eredeti értelműktől többé-kevésbé eltávolodó értelmük rögzült belénk? Esetleg „szent” automatizmusként, értelmüket magától értődnök tartva használjuk ezeket a kifejezéseket? Ennek a dolgozatnak a keretei sajnos nem engedik meg a részletesebb kifejtést, ezért csak jelzésként említek meg néhány alapvető hittani kifejezést: hit, bűn, mennyország, pokol, üdvösség, Isten országa, megváltás, megigazulás. Egyet kiragadva: a menny és a pokol nem „hely”, hanem helyzet. Élet Istennel közösségben, vagy nélküle. Úgy látom, hogy érdemes lenne először magunkat megkérdeznünk: értem is, amit olvasok, mondok? Értelmezni, „magyar-ázn” ugyanis csak akkor tudunk, ha mi magunk is értjük! És éppen a mi korunk fizikai, biológiai ismeretei, az informatika is olyan példákat, hasonlatokat ad a kezünkbe, amelyeket a korábbi korok érthető módon nem ismertek.

Szerintem nem az igehirdetés és a liturgia nyelvezetén való változtatás a helyes út, hanem az általuk használt kifejezések minél pontosabb megértése és magyarázata. Példát is említek: a mai fiatalok számára idegen a liturgia nyelvezete és lelkiülete. Viszont azok, akik már gyerekkor-

ruktól kezdve a fóti kántorképzőben egy közösség tagjaként és e közösség élményével a lelkükben értelmes és számukra érthető magyarázatot is kaptak a liturgia elemeinek helyéről, céljáról, teológiájáról, már nem idegenként élük meg a liturgiát. Belenőttek, vele nőttek. Másrészt nekem is vannak olyan fóti élményeim, hogy az igehirdetésben használt „kánaáni fogalmak” számomra érthetetlen volta nagyon zavart, de ugyanabból az életkoromból a mai napig kísérnek olyan élmények, amikor annak ellenére, hogy még gyermek voltam, tisztán és világosan elmagyarázta nekem a lelkész a hittan alapvető fogalmait. Attól kezdve erős bennem az igény arra, hogy amit csak lehet, törekedjek megérteni és másnak is elmagyarázni. Természetesen a műsztérion (titok) műsztérion marad, amelyet nem magyarázni kell, hanem letérdelve imádni.

Biztos vagyok abban, hogy érdemes a magunk számára részleteiben végiggondolni az apostoli hitvallás vagy a niceai hitvallás szövegét. Értem-e? A szöveg, a „vivőanyag” értelemszerűen magán hordozza annak a kornak a sajátosságait, amelyben leírták – és akkor nem is szorult különösebb magyarázatra. A hitvallások lényegi tartalma viszont változatlanul friss és érvényes. Például: Ott ül a mindenható Atya Isten jobbján... Mit is jelent ez? Ha lokálisan gondolkodunk, akkor akár igaza is lehet Kálvinéknak abban, hogy Krisztus Urunk nem lehet jelen valóságos testben egyszerre két helyen. Ha az Atya Isten jobbján ül, akkor nem lehet egyidejűleg testben jelen az úrvacsorában. De ha tudjuk, hogy az uralkodó jobbján ülés abban az időben nem elsősorban *locust* (földrajzi, fizikai helyet), hanem *statust* (rangot, méltóságot) jelentett (társuralkodó), akkor már sokkal közelebb kerültünk a valós értelemezhez. De megemlíthetjük az „alászállt a poklokra” állítást is. A pokol a mi gondolkodásunkban egyértelműen negatív hely, vagyis inkább helyzet. Pedig az *infernum*, a halottak birodalma, ahogyan a hitvallás német szövege fogalmazza, semleges hely, ahová (jobb híján lokális és temporális kifejezésekkel élek) minden ember kerül. Itt tehát – egyebek mellett – az is megszólal az apostoli hitvallásban, amiről a niceai hitvallás sokkal filozofikusabb módon Jézus kettős természetéről, valóságos Isten létére valóságos emberségéről vall. És emellett persze ott van a vigasztalás is: nincs Isten háta mögötti hely – hiszen még a halál sem az!

Szerintem tehát nem érdemes a népszerűség és elfogadottság kedvéért feladnunk régi egyházi fogalmainkat. Hiszen nem tudunk náluk jobbakat kitalálni. De tartok tőle, hogy ha tudnánk, akkor sem érnénk el a kívánt célt, hiszen nem ezen múlik a lényeg.

Az igehirdetés fogalmazásával és elmondásával kapcsolatban viszont nagyon sok tanulni- és gyakorolnivalónk van. Hiszen – ahogyan tanultuk – az aranyalmát ezüsttálcán illik felszolgálni. Az igehirdetés aranyalmájához méltatlan a bádog- vagy alumíniumtálca. Ebben viszont szükséges igényességre törekednünk, és művelni magunkat. Abban biztos vagyok, hogy a liturgiának önmagában is van jó hatása. Egyik ismerősöm mondta nekem, hogy azért nem jár szentmisére, mert számára idegen a liturgia. Azt mondtam neki, hogy ez kezdetben teljesen érthető. Érdemes fokozatosan megtanulni a liturgiát, utánanézni az egyes liturgiai elemek értelmének. De addig sem hiábavaló részt venni benne. Ahhoz, hogy az automata autósóban a tisztítási folyamat végén tisztán gördüljön ki az autó, nincs szükség a gépezet bármilyen szintű ismeretére. A liturgia is ilyen: beülök a templomba, és a liturgia folyamatának végén kicsit másként távozom onnan. Mert nem csak részleteiben, hanem főként egészében van az ereje – hiszen koncentrált ige. Akkor persze, ha nem rontjuk magunkhoz fordítás helyett ferdítéssel.

„Van örök kincsünk...”* Az igehirdetés mai nyelvezete és a liturgikus elemek érthetősége**

1. Emlék

Az egyhetes ifjúsági tábor záróistentisztelete volt. A templomban ült két-három tucatnyi, változatos egyházi háttérrel rendelkező fiatal. Az oltár előtt állt a még szintén fiatal lelkész: kockás ingben és farmernadrágban, liturgikus öltözet nélkül. Elhangzott néhány, gitárral kísért ének, majd a lelkész imádkozott, igét olvasott, prédikált. Aztán fogta a cibóriumot és a kelyhet, elmondta az úrvacsora szereztetési igéit, majd az oltárhoz hívta a gyülekezetet a szentség vételére.¹

Így is lehet. A Szentlélek, ha akarja, ilyen körülmények között is elvégzi a maga munkáját. Ez kétségtelen tény.

Az is tény, hogy ahogyan akkoriban, úgy ma is sokan gondolják azt, hogy a keresztyén istentisztelet és ezzel együtt az egyház üzenete akkor lesz emészthető a ma embere – és talán különösen a fiatalok – számára, ha arról lehántunk minden tradíciót, emelkedettséget, és a legfőbb szempontnak a lazaságot, a könnyedséget, a „jópofaságot” tekintjük.

Valóban így lenne?

2. Alapkérdések

2.1. Nem nyelvi problémáról beszélünk

Amikor igehirdetésre vállalkozunk, szent borzadállyal kell tudomásul vennünk azt a tényt, hogy prédikációnk hatékonysága döntően nem a mi alkalmasságunknak, felkészültségünknek, személyes hitelességünknek, szavainknak, de nem is az igehallgató nyitottságának vagy megértési képességének a függvénye, mivel Isten igéje önmagában ható, minden emberi tényezőtől független erő, amely önállóan cselekszik, akár még a mi szándékainkkal ellentétes módon is.

Ezért ad Isten a saját nehéz beszédűségére hivatkozva szabódó Mózesnek ilyen választ: „Ki adott száját az embernek? Ki teszi némává vagy süketté, látóvá vagy vakká? Talán nem én, az Úr?! Most azért csak menj: majd én segítségedre leszek a beszédben, és megtanítalak arra, hogy mit beszélj!” (2Móz 4,11–12) Az ugyancsak alkalmatlanságával vívódó Jeremiást így biz-

* EE 286.

** A Soproni Evangélikus Egyházmegye lelkészi munkaközösségének 2023. november 8-án Nemeskérén tartott ülésén elhangzott előadás.

1 A szerző személyes élménye egy, a Mustármag Egyesület által szervezett táborban, a rábcakapi templomban, 2000 nyarán.

atja: „Én most a szádba adom igéimet!” (Jer 1,9) A próféta meghirdeti Isten igéjének önmagában való, cselekvő erejét: „Mert ahogyan az eső és a hó le hull az égből, és nem tér oda vissza, hanem megöntözi a földet, termővé és gyümölcsözővé teszi; magot ad a magvetőnek és kenyeret az éhezőknek, ilyen lesz az én ígém is, amely számból kijön: nem tér vissza hozzám üresen, hanem véghezviszi, amit akarok, eléri célját, amiért küldtem.” (Ézs 55,10-11) Az Újszövetség is ilyen hatalomként hivatkozik az igére: „Mert Isten ígéje élő és ható, élesebb minden kétélű kardnál, mélyre hatol, az elme és a lélek, az ízületek és a velők szétválásáig, és megítéli a szív gondolatait és szándékait.” (Zsid 4,12) Azt is látjuk, hogy amikor Jézus tanítványai egy sokszínű közegben kapnak elhívást az igehirdetésre, a Szentlélek nyomban a megoldást is eléjük tárja, és így mindenkihez a maga nyelvén képesek szólni (ApCsel 2,4).

Az igehirdető számára mindenkor gyötrő a kérdés: vajon elhisszük-e, hogy az igehirdetés hatékonysága nem emberi tényezőkön múlik, hanem egyedül a Szentlélek munkáján?

Ha nem hisszük el, nem tulajdonítunk-e a valóságosnál nagyobb szerepet a saját eszközeinknek?

Ha elhisszük, nem leszünk-e hajlamosak könnyedén lemondani arról, hogy igényesen, minden részletre odafigyelve, mindent alaposan kiérlelve vigyük fel az ígét a szószékre?

Azt mindenesetre szögezzük le, hogy igehirdetésünk hatékonysága vagy gyengesége – és most itt szigorúan csak az emberi oldalról beszélünk – döntően nem nyelvi, hanem tartalmi kérdés. Nagyon leegyszerűsítve: ahhoz, hogy a lelkész beszéde igehirdetés legyen, arra van szükség, hogy a szószéken Krisztus megváltó keresztsége hirdettessék. Minden más külső körülményt ennek kell alárendelnünk. Igihirdetésünk nem a nyelvi eszközök, a látványos illusztrációk, hanem Krisztus váltságművének a meghirdetése révén fogja elérni a célját.

2.2. Nem két dologról beszélünk

Az igehirdetés sohasem légüres térben hangzik el: szervesen illeszkedik az istentisztelet liturgiájába. Abba a liturgiába, amelyben a prédikáció előtt is és után is történik valami, illetve átél valamit a jelen lévő gyülekezet.

Fájdalmas, hogy ezt a szerves összetartozást nem minden esetben tapasztaljuk, illetve a jelek szerint az istentiszteleteken szolgáló lelkészek egy része sem képes átérezni. Jelen előadás központilag meghatározott címe is mintha arra utalna, hogy az igehirdetés és az istentisztelet liturgiája a gondolkodásunkban nem alkot elválaszthatatlan egységet. Gondolhatunk arra is, hogy a lelkész közbeszédében nagyon gyakran nem az istentiszteletre, hanem az igehirdetésre szoktunk készülni, illetve hogy nem istentiszteletet tartunk, hanem prédikálunk.

Történelmi okai vannak ennek: egyrészt az egyházüldözés idején felerősödött és csaknem végzetessé vált puritán-református befolyás, másrészt pedig az ily módon legyengült egyházat elért racionalista hatás. Az előbbi a liturgiát egyszerűsítette végtelenen pusztán néhány énekre és a lelkész által elmondott (!) imádságra, a nagy ritkán mintegy függelékként ünnepelt és bűnbánati cselekménnyé torzított úrvacsorára, az utóbbi pedig az igehirdetést tette minden más liturgikus elemet – az eucharisztia ünneplését is – háttérbe szorító, feleslegessé degradáló

eseményé. (Nem mellesleg azt is jócskán eltorzított tartalommal, de ezzel jelen keretek között nem tudunk foglalkozni.)

Nem csoda hát, hogy néhány évvel ezelőtt – igaz, olvasói levélként – az egyházi sajtóban ilyen megállapítással találkozunk: „Jézus Krisztus nem tanított nekünk »kultikus« cselekedeteket, és a mi egyházunkra nem is voltak ezek jellemzőek.”²

A puritán szemlélethez való ragaszkodást egyházunk az elmúlt száz évben több liturgikus reform során próbálta helyreigazítani, több-kevesebb sikerrel.³ Kimondhatjuk, hogy ennek az útnak még mindig csak az elején tartunk – ami nem menti fel a mi nemzedékünket az alól, hogy a szükséges lépéseket megtegyük.

2.3. A lényegről beszélünk

Bármennyire megváltozott is sok tekintetben az a környezet, amelyben az egyház a szolgálatát végzi, ennek a szolgálatnak minden körülmények között az igehirdetés, illetve tágabban véve az istentisztelet a középpontja, így kimondhatjuk: ez az egyházi szolgálat legfontosabb része. Nyilván lényegesek a lekipásztori találkozások, a tanítás, a testvéri közösség megélése, a diakónia gyakorlása, de az istentiszteletet jelentőségében egyik sem múlja felül. Intő jel lehet számunkra az apostoloknak az a döntése a még éppen csak megszületett egyház egyik első komoly feszültsége során, amellyel az ige hirdetését minden más szolgálat – a konkrét helyzetben a szociális segítségnyújtás – fölé helyezték (ApCsel 6,1–7).

Minthogy az istentisztelet az az alkalom, amely a gyülekezet egészét célozza meg, nemcsak egyik vagy másik rétegét, ezért az egyház missziói szolgálatának ma sem szabad kisebb célt maga elé tűznie, mint hogy a megszólítottakat az istentiszteleti közösségbe integrálja. Vagyis nem elégedhetünk meg azzal, hogy valakit sikerül megnyernünk egy-egy kisebb gyülekezeti közösség, kiscsoport által képviselt – nyilván nem jelentéktelen – ügynek, feladatnak, tevékenységnek. Ki kell jelentenünk: aki nem részese az istentiszteleti életnek, az valójában nem részese a gyülekezetnek sem.

Miért?

Azért, mert az üdvösség elnyerésének útja éppen azon keresztül vezet, amit az istentiszteleten él át Krisztus népe. Nem árt felidézni azt, hogy mit tanít erről az ágostai hitvallás (4,1–5,3): „Tanítják továbbá, hogy az emberek nem tudnak megigazulni Isten színe előtt a saját

2 Herényi István: (F)elolvasott istentiszteletek. *Evangelikus Élet*, 2011. január 30. 5.

3 Az első állomása ennek a folyamatnak a Raffay Sándor által összeállított *Ágenda* (*Ágenda. Az evangélikus lelkesítő teendőket vezérlőkönyve*. Budapest, 1932, Scholtz testvérek kiadása) bevezetése volt, benne az úgynevezett énekverses renddel. 1963-ban jelent meg a Pröhle Károly által szerkesztett *Agenda* (*Agenda a Magyarországi Evangélikus Egyház lelkesítői számára*. Budapest, 1963, Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály), amely 1986-ban átdolgozásra került (Budapest, A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya). Végül 2007-től van használatban a Hafenschel Károly vezetésével elkészített *Liturgikus könyv* (*Evangelikus istentisztelet. Liturgikus könyv*. Budapest 2007, Luther Kiadó), amelynek általános bevezetését számos méltatlan támadás és időnként a szakmaiságot is nélkülöző vita akadályozta.

erejükből, érdemeik vagy cselekedeteik alapján, hanem ingyen, Krisztusért, hit által igazulnak meg, ha hiszik, hogy (Isten) kegyelmébe fogadja őket és megbocsátja bűneiket a Krisztusért, aki halálával bűneinkért eleget tett. Ezt a hitet számítja be Isten előtte érvényes igazságnak. [...]

Azért, hogy erre a hitre eljussunk, rendeltetett az evangélium tanításának és a szentségek kiosztásának szolgálata. Mert az ige és szentségek mint eszközök által kapjuk a Szentlelket, aki hitet támaszt – ahol és amikor Istennek tetszik – azokban, akik hallják az evangéliumot: azt tudniillik, hogy Isten nem érdemeink miatt, hanem a Krisztusért igazítja meg azokat, akik hiszik, hogy Isten őket a Krisztusért kegyelmébe fogadja.”⁴ Sőt, a hitvallás magának az egyháznak a fogalmát is az istentisztelet összefüggésében határozza meg (7,1): „Az egyház pedig a szentek gyülekezete, amelyben az evangéliumot tisztán tanítják, és a szentségeket helyesen szolgálatják ki.”⁵

Az istentisztelet tehát nem valamilyen kiegészítő eleme az egyház szolgálatának, hanem maga az egyházi szolgálat. Minden más terület kapcsolódik ehhez a szolgálathoz, de a közép-pont kétségtől az istentisztelet.

2.4. Ahogyan beszélünk

Anyanyelvünk rendkívül gazdag és változatos. Alapszerkezete szerint egy közös szógyökből képes rendkívüli számú további szót képezni, amelyek jelentésük szerint legalábbis laza összefüggésben állnak egymással. A napjainkban is élő számos tájnyelvi forma mellett a magyar nyelv egységesült, ami azért is fontos körülmény, mert a nyelvet beszélők a XVI–XVII. század jó részében, illetve az utóbbi száz évben is – viharos történelmünk következtében – több állam területén élnek, helyenként szórványhelyzetben.

Az igehirdetés természetes részét képezi a magyar irodalmi nyelvnek. Ez akkor is igaz, ha egy adott prédikáció nem születik meg írásban, csupán szóban hangzik el a szószéken. Az irodalmi nyelv kialakulása elválaszthatatlan az egyházi irodalomtól, már csak azért is, mert a kialakuló magyar nyelvű irodalmat művelők jelentős része a reneszánsz korban egyházi ember volt. Legrégebbi fennmaradt összefüggő nyelvméleink, a *Halotti beszéd* és az *Ómagyar Mária-siralom* egyházi szövegek: az előbbi egy temetési prédikáció, az utóbbi egy vallásos ének. Nem mehetünk el amellett, hogy az irodalmi nyelv kiforrásának idején láttak napvilágot az első magyar bibliafordítások is: Károli Gáspár 1590-es és Káldi György 1626-os teljes bibliafordítása mellett jó néhány részleges fordítás jelent meg ebben a korban. A gyorsan felvirágzó magyar nyelvű

irodalomnak jelentős részét teszik ki a vallási témájú publikációk, amelyek között szép számmal találhatunk – akár vitahelyzetben megszületett – prédikációkat.

Az igehirdetés természetes részét képezi
a magyar irodalmi nyelvnek.

4 Bódi E. – Reuss A. ford. *Ágostai hitvallás*. Budapest, 2008, Luther Kiadó, 22–23. /Konkordiakönyv. A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai, 2./

5 Bódi E. – Reuss A. ford. *Ágostai hitvallás*... (4. jz.), 24.

Ennek nyomán kimondhatjuk: a magyar nyelv és az egyházi nyelv elválaszthatatlan kapcsolatban állt és áll egymással. Ez a hatás azonban nem egyirányú. Kétségtelen, hogy a korábbi időkben inkább az egyházi beszéd volt hatással a világi irodalomra. Napjainkban viszont éppen az ellenkezőjét tapasztaljuk: a világi nyilvános beszéd elemei jelennek meg a szószéki prédikációkban.

Mi jellemzi napjaink nyilvános beszédeit?

a magyar nyelv és az egyházi nyelv elválaszthatatlan kapcsolatban állt és áll egymással

Elsősorban a nyelvi egyszerűsödést kell említenünk. Ez bizonyos határokon belül nyilván

pozitív jelenség: hiszen ha az érthetőség vagy

a nyelvi tisztaság szempontjai vannak előtérben, akkor nem szerencsés a modoros, dagályos, bonyolult felépítésű, netán szakkifejezésekkel tarkított előadásmód. A mai közbeszéd azonban jócskán túllépte már ezt a pontot, és az egyszerűsödés inkább színtelenedést, elszegényedést jelent: szóismétléseket, a szinonimák, illetve egyáltalán a szókincs szűkülését, a nyelvi fordulatok kifakadását, a felgyorsult és virtuálissá vált/változtatott kommunikációnak megfelelően – és alighanem közvetlenül a mienkhez képest jóval egyszerűbb szerkezetű angol nyelv hatására – rövid és végtelenül leegyszerűsített információközlést. A beszéd egyre rövidebb mondatokra tagolódik, mintha folyamatosan a szöveges telefonüzenetek keretei között gondolkodnánk.

Végző soron arról beszélhetünk, hogy a felgyorsult és leegyszerűsített adatközlés, aminek a mindennapi érintkezésben természetesen lehet gyakorlati haszna, átáramlott a nyilvános beszédbe, ahol viszont aligha van létjogosultsága. Mindezzel óhatatlanul együtt jár egyrészt a formai pongyolaság, másrészt a tartalmi felszínesség. Tehát a nyilvános beszédre korábban jellemző emelkedettség van kiveszőben, és ez a kommunikációs forma egyre jobban közelít a bizalmaskodó stílushoz. Nyilván ennek is megtalálhatjuk a pozitív oldalát, hiszen így a szónoklat kevésbé lesz modoros vagy életidegen, az összkép mégis a fokozatos színtelenedés felé mutat.

3. Szószéken állunk

3.1. Stílus

Minthogy az igehirdetés retorikai megnyilvánulás, ezért sajátos stílusjegyei vannak, amelyek könnyen csorbíthatják az igehirdetés természetességét. Ebből a szempontból az egyik elsődleges veszélyforrás az igehirdető számára az indokolhatatlanul dagályos, barokkos, érzelgős fogalmazás. Bizonyos korokban ez szinte elvárt volt egy igehirdetés esetében. Száz évvel ezelőtt például a következő módon próbálta rávezetni az igehirdető a gyülekezetet a húsvéti feltámadás jelentőségére: „Mindnyájunk közös tapasztalata, hogy nincs szebb, felemelőbb, csodásabb dolog, mint az élet megmozdulása így tavasz idején, amikor a télnek életet lekötő fagyos uralma után a tavaszi meleg napsugár, kikelet enyhe fuvallata, mint az édesanya az alvó gyermekét, felcsókolja téli álmából a megdermedt természetet.

Amikor minden kis fűszál, virág kidugja fejét a meleg földtakaró alól, minden rügy, bimbó, duzzadni, fakadni kezd és a tél fagyos viharai folytán fázósan összeverődő faágak újból zöldelők

[sic!] lombtól illatos fehér virágból öltének magukra díszes ruhát, amikor mintegy varázsütésre megmozdul, megelevenedik minden, dermedt álmából felébred a kis bogár, megjelenik a tarka pillangó, téli utjáról [sic!] visszatér a dalos madár, amikor harsogó, zengő kórus hirdeti körülötünk azt, hogy újból urrá [sic!] lett a kikelet a télen, hogy erősebb az élet, mint a halál.”⁶

Mai fülünknek mindez idegenül hangzik. Ne tagadjuk azonban, hogy napjaink egyházi nyelvezetében is találkozunk hasonló stílusbeli modorossággal. Gondoljunk csak arra, amikor az igehirdető azzal igyekszik biztosítani szavainak a retorikai megnyilvánuláshoz illő fennkölségét, hogy a természetes szóhasználat helyett erőltetetten archaizál: például a „neked” helyett a „néked” formát használja. Pedig az igehirdetés nem múzeumi emlék, hanem élő szó, mint ahogyan maga az egyház sem hagyományörzést végez, hanem az élő igével szolgál a világban.

A másik – klasszikusnak mondható – csomópontja ennek a kérdéskörnek az úgynevezett kánaáni nyelv használata, vagyis hogy az igehirdetések szóhasználata élesen elüt a beszélt nyelvtől, megnehezítve a megértést. Tény, hogy mint minden tudományterületnek, úgy a teológiának

is megvannak a maga szakkifejezései, amelyek ismeretét nem feltétlenül lehet megkövetelni azoktól, akik nem ezen a területen mozognak. Szigorúan ebből a szempontból nézve az igehirdetés párhuzamba állítható az ismeretterjesztő,

A másik ... csomópontja ennek a kérdéskörnek az úgynevezett kánaáni nyelv használata,

népszerűsítő előadásokkal, amelyek éppen a nem szakemberek számára teszik feldolgozhatóvá az adott szakterülethez kapcsolódó információkat.

Itt azonban már kritikát is meg kell fogalmaznunk, ugyanis az érthetatlenségnek nem a nyelvi és fogalmi szürkülés, hanem az ismeretek bővítése az ellentéte. Vagyis ha az egyre világiasabbá váló befogadó közeg – és ez az istentiszteletek rendszeres látogatóira is vonatkozik – nehezen tud mit kezdeni az olyan tradicionális, biblikus fogalmakkal, mint bűn, bűnbocsánat, kegyelem, megváltás, törvény, evangélium, üdvösség, kárhozat, akkor az egyháznak nem arrafelé kell elmozdulnia, hogy ezekről nem beszél, és „könnyedebb” vagy „aktuálisabb” témákat visz fel a szószékre. Ennek a kísértése tagadhatatlanul jelen van.

Ehelyett sokkal inkább arra kellene törekednie az igehirdetőnek, hogy megmagyarázza a sokak számára idegen kifejezéseket. Korlátozottan – egy-egy fogalom esetében – erre akár még egy prédikáció keretein belül is van mód, azon kívül pedig végtelen számú alkalmat lehet és kell is rá találni.

3.2. Félreértett hitelesség

Számos igehirdető érez késztetést arra, hogy az igehirdetésnek főleg a bevezetésénél valamilyen személyes élményt, érzést, emléket osszon meg a templomban ülő gyülekezettel. Teszik ezt azzal a céllal, hogy az elmondott történet vagy élmény mintegy előkészítse az igehirdetés fő üzenetét. Jellegzetes példáját látjuk ezt abban a néhány évvel ezelőtt nyomtatásban is megje-

⁶ Kiss Jenő: Készülj az örökkévalóságra! Husvét [sic!] első ünnepén. *Lelkipásztor*, 1927–1928. 5–6. sz. 162.

lent prédikációban, amelynek szerzője a textus (2Tim 1,14) kapcsán az életében fontos szerepet játszó, gondjaira bízott kulcsokról elmélkedik hosszasan, nagyjából az igehirdetés felét kitevő terjedelemben: „Amikor az ember gyermekkorában kicsit nagyobb lesz, megkapja az első kulcsát. Még harmadikos voltam, kilenc éves, amikor szüleimtől megkaptam életem első kulcsát, mellyel a lakásunkat ki tudtam nyitni. [...]

A következő kulcs már a felső tagozatos koromhoz kapcsolódik: az iskolai földrajzszertár kulcsa volt. [...]

A következő kulcs középiskolás koromhoz kapcsolódik, amikor elkezdtem rajzsakkörbe járni. Fél év elteltével már saját kulcsom volt az Ifjúsági Házhoz, és bármikor bemehettem, hogy folytathassam az agyagból való mintázásomat, akár szombat délután is. [...]

A katonaság alatt volt néhány olyan hét, amikor a parancsnoki épület ügyeleteseként szolgáltam. Reggelenként sorra jöttek a tisztek, és nekem kellett a kulcsokat átadni a szobáikhoz vagy azokhoz az irodákhoz, ahol dolgoztak. [...]

Életem egy másik fontos állomása volt a menekülttábor a szerb-horvát háború idején. Az élelmiszerraktár kulcsa gyakorlatilag folyton nálam volt, hiszen a háború első hónapjaiban a nap bármely szakában lehetett számítani menekültekre, akiknek sürgős élelmiszersegélyre volt szükségük. [...]

Amikor pedig Pécssett segédlelkész lettem, megkaptam a kulcsokat a lelkeszi hivatalhoz, a templomhoz, a szolgálati autóhoz.”⁷

Van létjogosultsága ennek a stílusesszköznek a szónoki beszédben, ám az igehirdetésben éppenséggel fel kell oldódnia az igehirdető személyiségének, nem pedig előtérbe tolaodnia. Erre is érvényes Keresztelő János kijelentése: „Neki növekednie kell, nekem pedig kisebb lennem.” (Jn 3,30) Az igehirdetés hitelességét nem az adja, hogy minél színesebb, és minél több benne a személyes szál, hanem az, hogy a kereszti evangéliuma szólal meg a mennyből kapott mandátum alapján. Ráadásul amikor egy-egy illusztráció a terjedelmét tekintve is rátelepedik a prédikációra, akkor éppen ezt a központi üzenetet semlegesíti, hiszen az igehallgató erre fog inkább emlékezni, nem pedig az evangéliumra. (Azt az abszurd esetet ne is említsük, amikor ez utóbbi el sem hangzik, mert az igehirdető meglelégszik a színes forgataggal a valódi mondanivaló helyett.)

Kapcsoljunk hozzá ehhez egy jó néhány éve feltűnt jelenséget: az igehirdetésnek a szószékre felvitt tárgyakkal való illusztrálását. Zseniális módszer a figyelem felkeltésére vagy kényszeres magamutogatás? Nem könnyű megválaszolni a kérdést, amellet persze, hogy talán helyzete is válogatja. Ebből a szempontból más egy kifejezetten kisgyermekeknek szervezett alkalom, mint egy szélesebb réteget megszólító, netán médianyilvános rendezvény istentisztelete. Mégis

az igehirdetésben éppenséggel fel kell oldódnia az igehirdető személyiségének, nem pedig előtérbe tolaodnia

⁷ Réz-Nagy Zoltán: A legnagyobb kincs. 2Tim 1,14. Lelkipásztor, 2020. 5. sz. 199.

mintha az utóbbi időkben inkább ez utóbbiakon találkozánk ezzel a sajátos metakommunikációs eszközzel. Félő, hogy ez is inkább elvonja, mint fenntartja a figyelmet. Még félőbb, hogy talán az a gondolat keresendő a háttérben, hogy nem bízunk a hirdetett ige – Isten élő és ható igéjének – erejében, és azt feltétlenül alá akarjuk támasztani valamivel, ami tőlünk származik.

3.3. Megértve értelmezni

Nem pusztán nyelvi, hanem már a tartalmat is érintő körülmény az, amikor az igehirdetésből hiányzik a koherencia. Egyre több igehirdetés nélkülözi a világos, jól követhető vázlatot, ezért az akár még jól megfogalmazott szöveg is könnyen parttalanná válik, és elvész benne a valódi mondanivaló. Előfordul, hogy számos irodalmi idézetnek az igehirdetésbe való beleerőltetése tördeli szét a szöveget. Különös jelenség ez, mert a nyelvi logikánk éppen azt diktálná, hogy amikor egyre inkább a rövid, koncentrált információk befogadására állnak készen az emberek, akkor az igehirdetéseink is világosan megszerkesztett, vázlat alapján összeállított beszédek legyenek.

Hogy mennyire nem pusztán nyelvi kérdésekről beszélünk, azt az a balsejtelem is mutatja, amely szerint mindennek a háttérében gyakran a textus meg nem értése – netán felületes értelmezése – húzódik meg. Ha a textust nem látjuk koherens szövegnek, beleértve a szövegösszefüggést, a történeti háttérrel, a műfajt, amelyben íródott, akkor aligha születik használható igehirdetés. Ha a szószéken azon lamentálunk, hogy egy példabeszéd szereplője – vagyis egy kifejezetten egyféle, nagyon koncentrált mondanivalóval bíró történetben feltűnő fiktív alak – miről és hogyan gondolkodhatott, akkor nem értjük meg a példabeszéd valódi üzenetét, és csak elbeszélünk mellette. Ha csupán a textusban olvasható néhány „klasszikus” kifejezésre – hálaadás, reménység, öröm stb. – építjük az igehirdetést, tekintet nélkül a szöveg belső és külső összefüggéseire, akkor a prédikáció is szét fog esni. A szószékre csak úgy mehetünk fel, hogy előtte mi magunk is megértettük a textust.

Hozzá tartozik ehhez az is, hogy szószéken állva gyakran nem vagyunk tekintettel az egyházi esztendőre, illetve a liturgikus háttérre. Pedig az igehirdetés nem légtüres térben hangzik el, annak első számú kontextusa az alapige, de másodikként nyomban ott van a liturgikus környezet.

A szószékre csak úgy mehetünk fel, hogy előtte mi magunk is megértettük a textust.

Lehetséges, hogy számos lelkész azt sem tudja, hogy még a Szentháromság ünnepét követő, számozott vasárnapoknak is van valamilyen liturgikus karakterük, összefoglaló tematikájuk? Azt mindenesetre kijelenthetjük, hogy erőlte-

tett hasonlatok, hosszú történetek, személyes élmények sorolása helyett gyakran szerencsésebb volna azzal kezdeni egy-egy igehirdetést, hogy feltárjuk az aktuális vasárnap fő üzenetét, beleillesztve a textust, illetve a prédikációt.

3.4. Hanghordozás

Végül említsük meg a klasszikus kérdést: olvassuk-e az igehirdetést, vagy szabadon beszéljünk? Olvasni persze kétféleképpen is lehet: a papírba vagy újabban a táblagépbe beletemet-

kezve, illetve úgy, hogy közben megtartjuk a szemkontaktust a megszólítottakkal. Miközben a liturgikus szövegeket ajánlatos olvasni – mégpedig szigorúan az utóbbi módon –, addig egy igehirdetésnél ez felettébb zavaró tud lenni. A szabad beszédhez nyilván több mindenre van szükség: talán némi rutinra is, de jól megszerkesztett, egységes mondanivalóra, illetve komoly felkészülésre feltétlenül. Ezt egy gondosan összeállított és folyékonyan felolvasott szöveg nem képes pótolni.

Nemcsak az igehirdetésre, de az egész liturgikus beszédmódra érvényes az, hogy a hanghordozásnak természetesnek kell lennie. A lelkész ugyanis a szószéken és az oltár előtt szolgálatot végez, nem pedig szerepet játszik. Ahogyan zavaró a gyülekezet számára a monoton, keneteljes, „papi” hanghordozás, ugyanúgy visszatetszést szül a túljátszott vehemencia vagy érzelgőség. Egy-egy bibliai idézet vagy liturgikus szöveg felolvasása során az ott leírt tartalomnak meg kell elevenednie az azt hallgatók előtt. Aki csak egyhangúan végigolvassa a szöveget, netán ripacszkodik, az képtelen visszaadni a megértendő üzenetet.

4. A liturgia titka

4.1. Egység

A tradicionális liturgikus szemléletet a puritanizmus mellett egy másik irányból is érik támadások az elmúlt időkben. Ezek a parttalan újítás és az egyénieskedés jelszavát tűzik a zászlójukra. Nem egyedül hazánkban és nemcsak a lutheránus felekezetben tapasztaljuk ezt, hanem világjelenségről van szó, noha – ennyi önkritikát vállalnunk kell – mi fokozottan sérülékenyek vagyunk az ilyen hatásokkal szemben, mert túlzottan elköteleztük magunkat a nyitottság és az elfogadás felé.

A jelszó ma az, hogy a tradicionális liturgia nem érthető a modern kor embere számára, ezért fel kell cserélni valami másra. Holott a hosszú időn át kiérlelt liturgikus formák éppenséggel azokat az értékeket hordozzák, amelyeknek a hiányát vagy elavultságát számon szokták kérni rajtuk. A keresztyén istentisztelet ugyanis lenyűgözően világos és koncentrált, illetve természetes módon interaktív – legalábbis a hagyományos formájában.

A liturgia koncentráltága már a szerkezetében is tetten érhető. Ha közelebből megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy két fő eleme van: az igehirdetés és az oltáriszentség, amelyeket körülvesznek a megszámlálhatatlanul változatos egyéb liturgikus szövegek. Az istentiszteletnek ez a szerkezete már az első keresztyének együttléteiről tudósító beszámolóokban is visszaköszön (ApCsel 2,42). Láthatjuk tehát, hogy a liturgia magva nem más, mint Isten ígéje: hiszen az úrvacsora is ige, a látható jellel – az ostyával és a borral – összekapcsolva. Így nem emberi ízlés, ötletek, egyénieskedés, hanem Isten ígéje fogja egybe. Ebből fakadóan a liturgia más elemei is koncentráltan Isten ígését jelenítik meg,

A keresztyén istentisztelet ugyanis lenyűgözően világos és koncentrált, illetve természetes módon interaktív.

gyakran szó szerinti idézetként – például a *Gloriában*,⁸ az úrvacsorai liturgia több hangsúlyos pontján⁹ vagy az áldás esetében¹⁰ –, máskor pedig utalásként.

Másfelől ahogyan az egyházi esztendő végigvezeti az egyház népét az üdvtörténeten, úgy a keresztyén liturgia – tradicionális formájában – önmagában is megrajzolja ezt az ívet. Az istentisztelet a szent Isten és a bűnös ember találkozása, ezért bűnvallással kezdődik, és a bűnbocsánat ajándékával, illetve az afeletti öröm megélésével folytatódik. Isten ígéje megszólítja a gyülekezetet, hirdetve a Krisztusban elnyert váltságot, amire hitvallás a válasz. Mindezt megkoronázza az eucharisztia ünneplése, amelynek során a bűnbocsánatot nyert bűnös megéli a közösséget Krisztussal és az ő egyházával. Az istentisztelet áldással ér véget, amelyben Isten ennek a közösségnek a fenntartását ígéri népének.

Az istentisztelet tehát nem tetszőlegesen variálható elemekből összeállítható esztrádműsor, hanem egy szerves, lüktető egység.

Értelmezhető mindez a mai ember számára? Nem nehezebben és nem könnyebben, persze talán másképpen, mint a több száz évvel ezelőtti nemzedékek számára. De ami nehezebben érthető, azt meg lehet és meg kell magyarázni. Sokak számára problémát jelent például a gyónás, illetve annak az istentisztelet kezdetére helyezése, mondván: nem kell mindjárt az elején „fejbe verni” a mit sem sejtő gyülekezetet a saját bűnösségének súlykolásával. Ennek feloldása nem az, hogy ne beszéljünk a bűnről, mintha nem is létezne, hanem magyarázzuk meg, hogy mi is az. Tudniillik hogy nem valamiféle erkölcstelenség miatt akarja kioktatni a gyülekezetet az egyház az istentisztelet bűnbánati részében, hanem Isten ígéje szembesíti őt az üdvösség elnyerésére való képtelenségével és így az Isten színe előtti elveszettségével. Ennek tudatosításával nyomban logikussá válik az istentisztelet kezdetének bűnbánati karaktere.

4.2. Interaktivitás

Szintén divat számon kérni a tradicionális istentiszteleten az interaktivitás hiányát. A kritika valóban jogos, amennyiben a liturgiátörténet legsötétebb időszakaira – a puritanizmus és a racionalizmus korára – gondolunk, illetve arra, amikor ma sem megfelelően élünk a rendelkezé-

8 Ez nem más, mint az angyalok éneke a karácsonyi történetben: „Dicsőség a magasságban Istennek, és a földön békesség, és az emberekhez jóakarati!” (Lk 2,14)

9 A *Sanctus* szövegét például a szeráfoknak Ézsaiás próféta elhívásakor énekelt dicsőítése (Ézs 6,3), illetve Zsolt 118,25–26-nak a virágvasárnapi bevonulás során is elhangzó elemei alkotják: „Szent, szent, szent a Seregek Ura, Istene! Dicsőége betölti a mennyet és a földet! Hozsánna a magasságban! Áldott, aki jön az Úr nevében! Hozsánna a magasságban!” Az úrvacsoravételt megelőző imádság alapformája – két szó megváltoztatásával – a kapernaumi százados hitvallása (vö. Mt 8,8): „Uram, nem vagyok méltó, hogy hajlékomba jöjj, hanem csak egy szóval mondd, és meggyógyul az én lelkem.”

10 Talán a legerterjedtebb az úgynevezett ároni áldás: „Áldjon meg téged az Úr, és őrizzen meg téged! Ragyogtassa rád orcáját az Úr, és könyörüljön rajtad! Fordítsa feléd orcáját az Úr, és adjon neked békességet!” (4Móz 6,24–26)

sünkre álló liturgikus keretekkel, aminek következtében az istentisztelet a lelkész egyszemélyes „produkciója” lesz.

Merthogy a keresztyén istentisztelet mindig is interaktív volt, ami természetesen nem rendezetlen spontaneitást jelent, hanem a gyülekezet minden tagjának aktív részvételét. Már a legrégebbi tudósítások is erre utalnak, akár *A jelenések könyvében* található, feltehetően liturgikus énektörödékekre gondolunk, akár az ifjabb Plinius beszámolójára (10,96,7), aki szerint a keresztyének „váltakozva karban énekelnek az istennek hitt Krisztus tiszteletére”.¹¹

Ez utóbbira ma is megvan a lehetőség, mint ahogy a laikusok szolgálatára is az istentisztelet bizonyos elemeinél. Ráadásul nem is csak a liturgiának abban a tradicionális formájában, amelyet széles körben különös módon „újnak” neveznek. Az *Agenda* ugyanis – amellet, hogy rezponzórius liturgikus rendet is közöl¹² – kifejezetten támogatja a világiak aktivitását az istentiszteleteken: „Zsoltárok éneklésében, lekiók olvasásában és az általános könyörgő imádság elmondásában egyháztagek és csoportok résztvehetnek.”¹³ Fontos megjegyeznünk, hogy mindez túlmutat azon, amit a hívők egyetemes papságának (vö. 1Pt 2,9) nevezünk, noha az *Agenda* az utóbbiról is ejt néhány szót: „De jó szolgálat az is, ha az istentiszteletre érkezőket üdvözlik, és helyre kísérik, a távollevők iránt érdeklődnek, esetleg templomba járásukat segítik, osztognak egymás gondjában, a felgyógyultak és visszatérők örömeiben, és így hozzájárulnak az istentisztelet testvéri légkörének kialakításához.”¹⁴ Nem is beszélve a már évtizedek óta újra közösen mondott imádságokról, illetve természetesen az éneklésről.

4.3. Szimbólumok

A liturgia belső dinamikájához hozzátartoznak a látható elemek: a szimbólumok, a mozdulatok, a templom jelentéssel bíró berendezési tárgyai. Ez is egy fajta nyelv, amelyet ha megismerünk, még otthonosabban veszünk részt az istentiszteleten.

Természetesen itt is akadhatnak nehézségek. Problematikusnak tűnhet például az oltár helyzete és jelentősége akkor, ha egy templomban nem rendszeresen ünnepli a gyülekezet az eucharishtiát, legfeljebb évente néhány alkalommal. Ebben az esetben joggal merül fel a kérdés: mi az oltár, mit keres a templom középpontjában, mire használjuk? Ráadásul az is kérdéses, hogy mi az üzenete annak, hogy templomaink jelentős részében az oltárok a szentély falánál helyezkednek el. Ez az elrendezési mód ugyanis annak következtében alakult ki, hogy a középkorban eltorzult a mise értelmezése, és arra az egyház Istennek bemutatott áldozataként, érdemszerző cselekedetként tekintettek. A tradicionális elrendezés a „szembemisézős” oltár, vagyis tulajdonképpen egy asztal, ahogyan arra Luther is felhívta a figyelmet: „De az igazi

11 Borzsák I. ford. Ifjabb Plinius: *Levelek*. Budapest, 1981, Európa Kiadó, 192. /Bibliotheca classica/

12 Pröhle Károly (szerk.): *Agenda a Magyarországi Evangélikus Egyház lelkészei számára*. Budapest, 1996, Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 45–59.

13 Pröhle (szerk.): *Agenda... 1996* (12. jz.), 17.

14 Pröhle (szerk.): *Agenda... 1996* (12. jz.), 17.

misén csupa keresztyének között az oltárnak nem kellene úgy maradnia s a papnak állandóan a közönség felé kellene fordulnia, amint azt kétségkívül Krisztus is tette az Úrvacsoránál.”¹⁵ Merthogy istentiszteleteink nem az Istennek felajánlott áldozatok, hanem az oltáriszentségben jelen lévő, élő Krisztussal való közösségben megélt ünnepek, amelyeknek során Krisztus népe az ünnepi asztalt üli körül: mögötte a szolgálatot végzők, előtte a gyülekezet, a középpontban pedig természetesen maga Krisztus.

Sajátos jelenség, hogy ezeknek a tradicionális elemeknek a megértése helyett gyakran valamilyen új szimbólumrendszert és nyelvezetet próbálunk kialakítani a liturgia karakterének erősítése céljából. Jellemző és tragikomikus példái ennek az öncélú feltűnősködésbe hajló kényszeres újításnak azok az istentiszteleti rendek, amelyek évről évre az ökumenikus imahétre készülnek. Amikor az imahét témája Pál apostol máltai hajótörése (ApCsel 27,18-28,10) volt, a szervezők így gondolták emészthetővé tenni a liturgiát: „Az istentiszteleti olvasmány Pál apostol viszontagságos tengeri utazásáról szól. A hajó azt az olykor viharos utat is jelképezi, amelyen a keresztyének együtt haladnak az egység felé. Ezért javasoljuk, hogy az istentisztelet előtt egy csónakot vagy egy nagyobb hajómodellt helyezzenek el.

[...] A textus a hajó közeléből hangozhat.”¹⁶

Egy másik példa: „Érkezéskor mindenki kap egy követ. Az istentiszteletet előkészítő közösségek kijelölhetnek és felkérhetnek két-három személyt, akik egy-egy történetet mondanak a faji megkülönböztetésről, illetve arról, hogy a keresztyén egység hogyan állhat az igazságtalanság leküzdésének szolgálatában. Minden történet után a beszélő a maga követét egy, a Krisztust mint sarokkövet szimbolizáló kereszt vagy égő gyertya körül helyezi el.”¹⁷

Vajon a gyülekezet számára mennyivel könnyebben értelmezhetők ezek a meghökkentő, díszletszerű elemek, mint a tradicionális liturgikus jelképek? Természetesen mindent meg lehet magyarázni, feltárva az adott jelképrendszer mondanivalóját, ám ekkor következik a második kérdés: nem kellene-e inkább megtenni ugyanezt a hagyományos, az idők próbáját kiállt, világos és egyszerű liturgikus jelképrendszerünkkel?

4.4. Új nyelvezet

Mindez nemcsak a szimbólumokra, hanem a liturgikus szövegekre is vonatkozik. Újra és újra hangsúlyoznunk kell, hogy a teológiának megvannak a maga sajátos kifejezései, így természetes, hogy számos szükségszerű, az adott korhoz vagy helyzethez alkalmazott korrekció mellett

15 Paulik J. ford. A német mise s az istentisztelet rendje. In Masznyik Endre (szerk.): *D. Luther Márton művei. A reformáció négy százados fordulójának örömmünnepére és emlékezetére.* 4. köt. Budapest–Pozsony, 1908, Luther-Társaság, 451.

16 Imahét A Krisztus-hívők egységéért 2020 január 19–26. 13. http://meot.hu/dokumentumok/2019kereszttyen/oku_imahet2020.pdf (letöltve: 2024. május 25.).

17 Imahét A Krisztus-hívők egységéért 2023 január 15–22. 18. <https://katolikus.hu/media/ImahetiFuzet2023.pdf> (letöltve: 2024. május 25.).

ezek megjelennek a liturgikus szövegekben. Ezzel együtt a liturgia nyelvezete választékos, de egyszerű, hiszen – amint már utaltunk rá – koncentráltan szólaltatja meg Isten ígését. Ezen az egyszerű tömörségen mindenféle egyénieskedő változtatgatás csak rombol.

Sőt, akár le is leplez. Gyakori jelenség például, hogy a feloldozás határozottan megfogalmazott szavait¹⁸ a lelkész kiegészíti, egy fajta lelkiismereti kényszer alapján külön jelezve, hogy a feloldozás csak azokra vonatkozik, akik valóban megbánták a bűnüket. Talán azt jelenti ez, hogy a lelkész nem hiszi, hogy a feloldozás során Isten érvényes és hatalommal bíró ígését már közölte a gyülekezettel, ezt pedig semmilyen emberi beavatkozással nem kell megerősíteni? Ugyanez a helyzet a kereszteselési liturgiában megfigyelt változtatással is, amikor a lelkész a szerzési ígék felolvasásakor elhagyja Mk 16,16 – némelyek számára talán valóban riasztónak ható – befejezését: „... aki pedig nem hisz, elkárhozik.” Talán azért, mert maga sem hiszi, hogy a keresztség nélkül az ember elveszett, és hogy a szentség „szükséges az üdvösséghez” (CA 9,1)²¹⁹

Elképzelhető persze olyan liturgikus szövegek alkalmazása bizonyos helyzetekben, amelyek nem pongyola vagy giccses megfogalmazásban, de másképpen adják vissza a szükséges tartalmat. A *Liturgikus könyv* például családi istentiszteletekre ezt a formát ajánlja az Isten dicsőségét hirdető prefáció hagyományos szövege helyett: „Méltó vagy a dicsőre, Istenünk! Köszönjük, hogy hozzád jöhetünk. Te szeretsz minket, és csodálatos világot adtál nekünk. Te szeretsz minket, és Jézust, egyetlen Fiadat adtad nekünk. Szeretsz minket, és jóságoddal táplálsz. Hálát adunk mennyei ajándékaidért, és dicsőítő énekünkkel csatlakozunk az angyalokhoz és a mennyei seregekhez”.²⁰ Ebben az esetben azt látjuk, hogy a liturgiának egy sarkalatos és hagyományos elemét nem kihagyja az istentiszteleti rend, hanem a legkisebbek számára is könnyen érthető szöveggé formálja.

Találkozunk viszont egészen erőltetett és ízléstelen próbálkozásokkal is. A Lutheránus Világ-szövetség 2010-ben tartott stuttgarti nagygyűlésének nyitóistentiszteletén például az alábbi szöveggel helyettesítették a bűnvalló imádságot:

„Liturgus	Istenünk, aki úton vagy a menedéket keresőkkel,
Gyülekezet	lenne módunk és tudásunk jóllakatni a világot, de nem tesszük.
Liturgus	Bocsásd meg nekünk, hogy felhalmozunk, ahelyett, hogy szétosztanánk;
Gyülekezet	hogy az élet teljességét felcseréltük a kapzsiságra;
Liturgus	hogy rövid távú vágyaink érdekében kockára tesszük a teremtet világ jövőjét.
Lenne lehetőségünk befogadni az idegent,	
Gyülekezet	de mi inkább elrejtőzünk politikusaink és rendőreink zárt karjai mögé.

18 *Liturgikus könyv...* (3. jz.), 65: „Én pedig feltámadott Urunk megbízásából feloldozlak benneteket bűneitekből az Atya, + a Fiú és a Szentlélek nevében!” Pröhle (szerk.): *Agenda... 1996* (12. jz.), 40. old.: „Ezért az Úr rendelése szerint hirdetem bűneitek bocsánatát, hogy oldozva legyenek a földön és a mennyben: az Atya és a Fiú és a Szentlélek nevében.”

19 Bódi E. – Reuss A. ford. *Ágostai hitvallás...* (4. jz.), 25.

20 Hafenscher Károly (szerk.): *Evangélikus istentisztelet. Liturgikus könyv. Luther Kiadó, Budapest 2007. 529. oldal*

Liturgus	Minden jó szándékunk és őszinte cselekedeteink ellenére
Gyülekezet	megvalljuk, hogy képtelenek vagyunk jobban elosztani a javakat, felemelni az elesetteket, igazságos étel-miszer-elosztási rendszereket létrehozni, békét teremteni, amelyben vetni és aratni lehet.” ²¹

Bár kétségkívül égető problémákat érint a szöveg, az Isten előtti elveszettségünket ezekkel azonosítani elfogadhatatlan torzítás. Nemcsak ízlésbeli, de teológiai szempontból is. Ez ugyanaz a szemlélet, amelyet a középkor végi jobbagyfelkelések papi ideológusaitól kezdve a XX. század közepén Dél-Amerikában elindult felszabadítási teológia képviselt, de rokonítható például a diakóniai teológiával is, amelyet a Magyarországi Evangélikus Egyház a névleg az elnyomottakért küzdő kommunista diktatúra támogatására hívott életre. Kétségkívül tapasztalható olyan mozgás az euroatlanti világban, amely az egyházakat egy fajta – döntően egy liberális kör szemlélete által meghatározott irányú – társadalomformáló erőként szeretné láttatni, és amely talál partnereket is a keresztyén közösségekben. Így aztán nem csoda, ha egy – szintén ökumenikus imahétre szánt – liturgikus rendben már kifejezett utasítást találunk arra, hogy a prédikációnak „össze kell kapcsolnia a keresztyén egység és a faji megkülönböztetés kérdését, amely lehet egyéni, rendszerszintű, vagy intézményes”²²

Ettől lenne értelmezhetőbb a liturgia és az igehirdetés?

5. Illúziók csapdájában

Hosszú ideig átmítottuk magunkat azzal az illúzióval, hogy a könnyedebb, oldottabb liturgikus formák jobban vonzzák az egyházi közösségbe azokat, akik nem nőttek bele a tradicionális egyháziasságba. Ennek a jegyében sorra születtek a formabontó próbálkozások, az egykori beatmiséktől kezdve a mai látványos egyházas fesztiválokig. Úgy tűnt, hogy születtek is bizonyos eredmények. Csakhogy ezek idővel elkoptak, és ma azt tapasztaljuk, hogy dacára a populárisabb liturgiai kísérleteknek, a gitáros énekeknek, a tradícióktól való görcsös távolságtartásnak, egyre kevesebbeket tudunk megszólítani. Még a nagyon távolról érkezőknek szervezett Tamás-miséink gyülekezetei is nagyrészt azokból állnak, akik amúgy is rendszeres résztvevői az istentiszteleteinknek.

A saját illúzióink csapdájába estünk. Ma az általános trend a globalizáció, a gyökértelenség, a tradíciók felszámolása. A korszellem a hagyományos formák és kötődések lebontására irányul. Így aztán az emberek jelentős része ezzel szemben felismeri a tradíciók megtartó és közösségformáló erejét, és a színtelen sokszínűség helyett egyre inkább a markáns identitás után vágyakozik. Ha úgy tetszik, korunk lázadása nem az újítás, hanem a konzervativizmus. A társadalom sok területén ezt éljük meg, a helyi szerveződésektől kezdve a gazdasági formákon át a nagypolitika színteréig.

21 *Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma. A Lutheránus Világszövetség XI., stuttgarti nagygyűlésének istentiszteleti liturgiái. A Lelkipásztor melléklete.* Budapest, 2012, Luther Kiadó, 6.

22 *Imahét 2023...* (17. jz.), 18..

Nincs ez másképpen az egyházban sem. Bár az idők során sokféle korrekcióval, de rendelkezésünkre állnak azok a liturgikus keretek, amelyek megfelelő tartást adnak ahhoz, hogy a korszellem által nem nyújtható maradandó élményeket és értékeket közvetítsék a XXI. század embere felé. Nagy titka a keresztyén istentiszteletnek, hogy az azonnal fogyasztható és pillanatnyi élmény helyett hatalmas ívet képes megrajzolni, egybefoglalva nemcsak a pillanatnyilag a templompadban ülőket, hanem az időn és téren túli Krisztus-test valóságát, amelyben a gyülekezet tagjai „az angyalokkal, az üdvözültek mennyei seregével és a földön küzdő egész egyház[al]”²³ együtt tudnak ünnepelni.

Ezzel összefüggésben azon is el kell gondolkodnunk, milyen mértékben szabad missziói alkalomnak tekintenünk az istentiszteleteinket. Bizonyos értelemben persze azok, hiszen az elhangzó igehirdetés adott esetben olyanokat is megszólít, akik semmilyen egyházi kötődéssel nem rendelkeznek, de – például keresztlőben érintett családtagokként vagy gyászolókként – éppen jelen vannak egy adott istentiszteleten. Ezen túl azonban semmiképpen sem: az istentisztelet ugyanis a hívő közösség ünnepe, amely mindamellett persze nyitott alkalom is. De elsődlegesen nem terepe a missziónak, hanem a célja. Ebből adódik az, hogy az istentiszteletnek azt a kultúráját, amelynek révén otthon érezheti magát az ember egy ilyen sajátos közegben, nem a vasárnapi harangszót követően, hanem az odáig vezető úton kell megismerni és megismertetni.

Ez pedig további súlyos kérdéseket vet fel. Hol van az a generáció, amely egyházi iskoláinkban végezte a tanulmányait, és így természetessé válhatott (volna) számára ez az egyházas kultúra? Hol vannak az őket ilyen iskolákba beírató szüleik? Hol vannak az ezekben az iskolákban dolgozó pedagógusok? Elkezdtük-e bevezetni a liturgikus kultúrába az akármilyen távolról is érkező szülőket és keresztszülőket? Megismertettük-e istentiszteletünk kincseit a fiataljainkkal a konfirmációra készülve?

Nem lehet, hogy eleve zsákutcában vagyunk? Istentiszteleteinket a racionalizmus intellektuális élménnyé, a liberalizmus pedig közösségi együttlétté degradálta. Elsőként tehát ebben a tekintetben kell világosan látnunk és ahol szükséges, ott változtatnunk.

Az igazi kérdés nem az, hogy miként lehet úgy csúzni-csavarni a liturgiát és az igehirdetést, hogy az a ma embere számára elfogadható és emészthető legyen. Amikor az egyház ígét hirdet, a tiszta tanítást kell megszólaltatnia, egyszerű és világos módon, és akkor célhoz ér az üzenet. Mindennek pedig medret ad a liturgia, amely egyszerre tömör és interaktív, és amely így a Krisztussal és egymással megélt – nem feltétlenül racionálisan értelmezhető – közösség élményét nyújtja.

Érdemes komolyan vennünk Luther tanácsát: „Maradjunk Isten tiszta igéjénél. Azzal álljunk Mózes szószékére (Mt 23,2), és csak amit Isten elrendelt, azt tanítsuk tisztán és híven, semmi mást, és ne azt, amit a saját eszünk alapján jónak látunk. Minthogy pedig az élet nem nyílegyenes és nem tökéletes, azért Isten kegyelemmel és türelemmel van irántunk, és ha nem szántsándékkal térünk le az útról, akár szemet is hunyhat.”²⁴

23 *Liturgikus könyv...* (3. jz.), 118.

24 Márton L. ford. Csepregi Zoltán (szerk.): *Luther válogatott művei*. 8. köt. *Asztali beszélgetések*. Budapest, 2014, Luther Kiadó, 497. 4143. sz.

Dévai Bíró Mátyás, a magyar Luther élete és teológiai munkássága

Előszó

A magyarországi reformáció kutatása közös ügyünk. Mindig is úgy gondoltam, hogy nekünk, magyarországi lutheránusoknak különösen nagy gondot kell erre fordítanunk, hiszen számos okunk van rá. Ezen okok között igencsak elől szerepel az a kötelességünk, hogy szelíd, de el-tökélt határozottsággal megvédjük azt, ami a miénk, és aki a miénk. Ez motivált engem annak idején, még a Szegedi Tudományegyetem történelem szakos hallgatójaként, amikor alapszakos diplomamunkámban arra kerestem a választ, hogy a mi magyar Lutherünket miért érzik olyany-nyira magukénak református testvéreink is, s hogy honnan származik az a több évszázadon át megmaradó és burjánzó félreértés, amely okot ad nekik erre. Ez az írás a szegedi diplomamun-kám rövidített és kivonatolt verziója.

Dévai származási helye

Christian Schaeseus (1536–1585) az 1571-ben, Wittenbergben megjelentetett, *Ruinae Pan-nonicae* című költeményében nevezi elsőként Dévait a magyar Luthernek, és egyben hivatkozik a magyarországi népre, hogy ők illették elsőként a magyar reformátort ezzel a megtisztelő névvel.¹

Dévai születésének helye és ideje vitatott. Révész Imre rámutat, hogy a nevéből kiindulva Bod Péter helyezte a születésének helyét az erdélyi Hunyad megyében található Déva város-ába.² Így ír erről 1766-os *Magyar Athenasában*: „Déva városa Erdélyben van, úgy látszik, szü-letésének helye”.³ Emellett esetleg az a bizonytalan adat tanúskodhat, amit a krakkói egyetem anyakönyvében találunk, ott ugyanis ez áll Dévairól: „1523 hyem. Mathias Stephani de Vnaniensi [talán Hunyadiensi]”.⁴ Ezután a történetírók magától értetődőnek vették és átemelték ezt az adatot, de az újabb kutatások rámutattak, hogy születhetett az Esztergom megyei Déván vagy a Vas megyei Unyomon (Kisunyom) is.⁵ Zoványi Jenő egyháztörténeti lexikonjában szintén Dévát jelöli meg,⁶ s nagy valószínűséggel a Hunyad megyeire gondol. Mindemellett az is tény, hogy

1 Botta István: *Dévai Mátyás, a magyar Luther*. Budapest, 1990, Ordass Lajos Baráti Kör, 64.

2 Révész Imre: *Dévay Bíró Mátyás első magyar reformátor életrajza és irodalmi művei*. Pest, 1863, Osterlamm Károly, 3.

3 Bod Péter: *Magyar Athenás*. Sepsiszentgyörgy, 2003, T3 Kiadó – Délkeleti Intézet, 99.

4 Bartók Ilona: *Dévai Bíró Mátyás ajánló bibliográfia*. Sárvár, 1989, Sylvester János Könyvtár, 6.

5 Bartók: *Dévai...* (4. jz.), 6.

6 Zoványi Jenő: Dévai Bíró Mátyás. In uő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. 3., jav., bőv. kiad. Budapest, 1977, A Magyarországi Református Egyház Zsinati irodájának Sajtóosztálya, 148.

Dévainak érdemes az irodalmi, nyelvészeti összefoglalókban is utánanézni, mert ő a magyar nyelv művelése terén is nagyot alkotott. Több magyar nyelvész azon a véleményen van, hogy Dévai északkelet-magyarországi ízős nyelvjárásban alkotott, illetve ez fedezhető fel magyar nyelven megjelent írásaiban.

Miből következtethetünk Dévára? A legbiztosabb adat, ami alátámasztani látszik ezt az állítást, a wittenbergi egyetemen tanuló magyarok anyakönyvében áll, ebbe ugyanis a Mathias de Way névvel van beírva Dévai⁷, s ez annyit tesz, mint dévai születésű, vagy Déváról származó Mátyás. Születésének ideje szintén vitatott, Zoványi 1500-ra teszi.⁸ Révész Imre kicsit jobban körüljárva a kérdést, a XV. század legvégét vagy a XVI. század legelejét jelöli meg születésének idejéül.⁹ Egyáltalán nem meglepő, hogy első reformátoraink egyikének pontos születési idejét nem ismerjük, hiszen ebből a korból vezető politikusok, főurak esetében sem mindig ismert a születési év. Első tanulmányait szülőhelyén vagy Budán végezte.¹⁰ Bod Péter azt írja, hogy Budán Grynaeus Simon lektor és professzor szárnyai alatt tanult,¹¹ ezt az állítását azonban semmivel sem tudja alátámasztani.

a wittenbergi egyetemen tanuló magyarok anyakönyvében áll ... a Mathias de Way névvel van beírva Dévai,

Egyetemi tanulmányai

Dévai magasabb tanulmányait a krakkói egyetemen kezdte.¹² A legelső biztos adat életéről, hogy 1523-ban bejegyezték a Krakkóban tanuló magyarok saját anyakönyvébe. Ez a bizonyos anyakönyv 1493-tól 1540-ig terjed, ekkoriban több jeles magyar nemesi család növendéke képviseltette magát Krakkóban: Szondi, Czobor, Újlaki, Bánfi, Nyári, Szécsi, Gyulay, Homonnai, Verbőczy stb.¹³ Dévai mellett több híres magyar reformátor tanult itt: Sylvester János, Gálszécsi István, Székely István, Ozorai Imre, Abádi Benedek és még többen.¹⁴ Vélhetően 1525-ben újra Magyarországon van, hazatérése után ferences rendi szerzetes lett, az ún. obszerváns ághoz tartozott,¹⁵

7 A krakkói magyar tanulók-háza lakóinak jegyzéke. In Bunyitay Vincze – Rapaics Rajmond – Karácsonyi János (szerk.): *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából*. 1. köt. 1520–1529. Budapest, 1902, Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya, 535.

8 Zoványi: *Dévai...* (6. jz.), 148.

9 Révész: *Dévay...* (2. jz.), 4.

10 Bartók: *Dévai...* (4. jz.), 6.

11 Bod: *Magyar Athenás...* (3. jz.), 99.

12 Bitskey István: *Hitviták tüzeiben*. Budapest, 1978, Gondolat, 28. /Magyar história./

13 Révész: *Dévay...* (2. jz.), 6.

14 Révész: *Dévay...* (2. jz.), 7.

15 Bitskey: *Hitviták...* (12. jz.), 28.

és római katolikus káplánként működött Boldogkőváron Tomori Istvánnál.¹⁶ Erről több korabeli értesítés tanúskodik, a legfontosabb Szerémi Györgytől származik, aki II. Lajos és Szapolyai János udvari káplánja volt és 1484-től 1543-ig terjedő emlékirataiban a következőt írja: „reggel siettem, Szent János evangélista ünnepén [1527. december 27.]¹⁷ napján felkeltem, siettem Tomori Istvánhoz Boldogkőre. [...] Az a Dévai Mátyás, aki most fő lutheránus, ugyanabban az időben volt káplán Tomori Istvánnál Boldogkőn, s nagyon buzgó volt a mi katolikus hitünkben.”¹⁸

Dévai 1529. december 3-án iratkozott be a Wittenbergi Egyetemre Jakob Postomius rektorsága alatt,¹⁹ ugyanis ezen a napon írták be a nevét az egyetem anyakönyvébe „Mathias Biro de Way 3. Decem. Hung.” formában.²⁰ Neve helytelen bejegyzésének oka az lehet, hogy a rektorok vagy a tanárok közül jövő német írnokok olykor rosszul értették és jegyezték le a külföldi hallgatók nevét.²¹ Itt kell megemlíteni azt is, hogy az egyetemi anyakönyvben került a Bíró a Dévai mögé, de ő ezt a nevet később sem használta műveiben.²² Szerémi említett névhasználata, a Dévai Mátyás is ezt erősíti meg.²³ Ám biztosan tudható, hogy 1531 tavaszán újra Magyarországon van, tehát wittenbergi tanulmányai nem terjednek tovább maximum másfél évnél. Wittenbergi tartózkodása alatt Melanchthonnal bensőséges és baráti viszonyt alakított ki.²⁴ Melanchthon több tanítványával – köztük magyarokkal – levelező viszonyban maradt, sőt Dévai Bíró Mátyáson, Sylvester Jánoson és Drugnetius Jánoson keresztül kapcsolatba került Sárvár humanista és képzett főúrával, Nádasdy Tamással.²⁵

16 Bitskey: *Hitviták...* (12. jz.); Bartók: *Dévai...* (4. jz.), 6.

17 Révész: *Dévy...* (2. jz.), 9.

18 Erdélyi L. – Juhász L. ford. Szerémi György: *Magyarország romlásáról*. Budapest, 1979, Szépirodalmi Könyvkiadó, 189. Lényegében ugyanerre, csak más fordításban: Révész: *Dévy...* (2. jz.), 8: „János evangélista napján Kassáról menekülve, Tomori Istvánhoz futott Boldogkőbe, és ott szívesen látták, sőt misét is szolgáltatott: ugyanakkor – úgymond – az a Dévai Mátyás káplán volt Tomori Istvánnál Boldogkőbe, és igen buzgó volt a mi katolikus vallásunkban, most pedig fő-fő lutheránus.”

19 Révész: *Dévy...* (2. jz.), 12. szintén közli a beiratkozók névsorát.

20 Sólyom Jenő, *Luther és Magyarország. A reformátor kapcsolata hazánkkal haláláig*. Repr. kiad. Budapest, 1996, Magyarországi Luther Szövetség, 172.

21 Révész: *Dévy...* (2. jz.), 12.

22 Révész: *Dévy...* (2. jz.), 4–5.

23 Szerémi: *Magyarország...* (18. jz.), 189.

24 Révész: *Dévy...* (2. jz.), 14.; Szekfű Gyula is utalt arra, hogy Melanchthon tanítványa és barátja volt Dévai, vö. Szekfű Gyula: *Magyar történet*. 4. köt. *A tizenhatodik század*. Budapest, 1928, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 275.; Bitskey is említette, hogy Wittenbergben szoros baráti kapcsolat alakult ki Dévai, illetve Luther és Melanchthon között, vö. Bitskey: *Hitviták...* (12. jz.), 28.

25 Keveházi Katalin: *Melanchthon és a Wittenbergben tanult magyarok az 1550-es évektől 1587-ig (Adalékok Melanchthon magyarországi recepciójának első évszázadához)*. Doktori értekezés (JATE). Szeged, 1986, 17. / Dissertationes ex Bibliotheca Universitatis de Attila József nominatae, 10./

Magyar reformátorként

Wittenbergből való visszatérése után, 1531 elején már lutheri szellemben működik Budán.²⁶ Erre utal a krakkói egyetem anyakönyvében az ominózus, indulatos bejegyzés Dévai neve mellett (utólagos beszúrásként): „Ez a Mátyás vitte be a magyarok közé Luther pestisét, a bűn embere, a veszedelem fia.”²⁷ Reformátori ténykedése 1531 elején kezdődött budai prédikátorságával.²⁸ Erre egy általa 1535-ben Bebek Imrének írt pünkösdi levél alapján lehet következtetni.²⁹ 1531-ben már Szapolyai János udvarában volt Budán, aki ez évben Pécsre vagy Pécs felé ment. Révész Imre úgy véli, hogy az ország sorsáról való tanácskozás céljából.³⁰ Erre az útra udvari lelkészként Dévai is elkísérte János királyt,³¹ s az előbb említett levelében megemlíti, hogy egyik kedves barátja kérésére gyorsan írt egy művet a „szentek elszenderüléséről”.³² Ezt a leírt kis munkát egy másik barátja szedte rendbe és egészítette ki. Ekkortájt, vagy nem sokkal korábban írta meg 52 reformátori tételét is.

Dévai budai működése nem volt hosszú életű, ugyanis még 1531 folyamán meghívta prédikátornak Kassa város tanácsa.³³ Budai és kassai tevékenysége hamar kivívta a római papság haragját, ugyanis Szalaházy Tamás egri püspök, Ferdinánd királyi tanácsosa 1531. november 6-án Pekri Lajos huszáraival elfogatta, hogy Bécsbe küldhesse. A kassaiak ellenálltak, de Dévait mégis elhurcolták, először a Liptó megyei Likava várába, ahonnan Pozsonyba, majd Bécsbe került. Dévai kérvényezte a pártatlan elbírálást, de bécsi fogsága sok testi, lelki gyötrellemmel volt terhelt, több alkalommal vezették Faber bécsi püspök elé hitvizsgálatra.

Az, hogy Dévai végül kiszabadult, arról árulkodhat, hogy nemesi származása miatt kifogást tehetett az eljárás ellen, ugyanis magyar nemes ellen ilyen eljárást indítani, s őt a magyar határokon kívülre citalni, elvileg nem lehetett. Mindehhez hozzájárult némely magyar főurak pártfogása és Ferdinánd tartózkodó magatartása Dévai ügyében. Dévai kiszabadulása után visszament Budára, ahol újra hirdetni kezdte az evangéliumot lutheri szellemben, és ezúttal

írt egy művet a „szentek elszenderüléséről”

26 Péter Katalin: A reformáció és a művelődés a 16. században. In Pach Zsigmond Pál (főszerk.) – R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Magyarország története 1526–1686*. 1. köt. Budapest, 1985, Akadémiai Kiadó, 514. /Magyarország története tíz kötetben 3/1./

27 Bunyitay–Rapaics–Karácsonyi: *Egyháztörténeti emlékek...* (7. jz.), 535, 4. jz.; vö. Péter: *A reformáció...* (26. jz.), 514.

28 Révész: *Dévay...* (2. jz.), 27–28.; Péter: *A reformáció...* (26. jz.), 514.

29 Id. Révész: *Dévay...* (2. jz.), 27.

30 Révész: *Dévay...* (2. jz.), 28.

31 Révész: *Dévay...* (2. jz.), 27.

32 *Dévai Bíró Mátyás Bebek Imrének (1535. május 16. Sárvár)*. In Hargittay Emil (s. a. r., bev., jegyz.): *Régi magyar levelestár (XVI–XVII. század)*. Budapest, 1981, Gondolat, 61. /Magyar hírmondó./

33 Révész: *Dévay...* (2. jz.), 29.

Szapolyai János király fogatta el, amelyről maga is beszámol.³⁴ Budai fogságáról Skarica Máté is megemlékezik, bár ő tévesen Kassát nevezi meg színhelyként.

Történt ugyanis, hogy Dévai mellé bebörtönözték azt a kovácsot is, aki rosszul vasalta meg Szapolyai lovát, amely így megsérült.³⁵ A király parancsba adta, hogy ha a lova nem gyógyul meg, a kovácsot végezzék ki, aki a börtönben töltött idő alatt Dévától megismerte a lutheri reformáció tanításait. Időközben a ló felgyógyult, és szabadon bocsátották a kovácsot, Dévai viszont halálraítéltként ott maradt a börtönben, de a kovács kijelentette, hogy Dévaival egy hiten van, tehát vele együtt vállalja a halált. Végül mindkettejüket szabadon engedték.

Egy másik történet szerint Dévait bevádolták Budán Szapolyai helytartójánál, aki azt eszelte ki, hogy istenítélettel fogják eldönteni a kérdést. Előhozattak két puskaporos hordót, amelyre Dévainak és a vele vitába szálló ferences barátjának fel kellett ülnie, majd a helytartó meggyújtotta, s aki a helyén maradt, annak az álláspontja az igaz.³⁶ Dévai biztos hittel és bátran ráült a hordóra, míg vitapartnere vonakodott, s emiatt a vitát elvesztette, emellett négyszáz forint megfizetésére és kétszáz katona bizonyos ideig való elszállásolására büntették.³⁷ Aurifaber lejegyzí, hogy Luther egyik asztali beszélgetéseiben megemlékezett Dévairól, amint vitázott egy pápista pappal, s vállalta a lőporos hordót is.

Dévai Bíró Mátyás 1535. májusában Bebek Imrének írt levele alapján is megállapítható, hogy Dévai kettős fogsága – különös módon mindkét király foglya volt – csaknem három évig

tartott, de legkésőbb 1534 közepére már kiszabadulhatott, és Sárváron Nádasdy Tamásnál tartózkodott.³⁸ Nádasdy, aki művelt és iskolázott volt,³⁹ erősen pártolta a reformációt és a hazai művelődést, s e célból 1535-ben a Sárvár

Luther egyik asztali beszélgetéseiben megemlékezett Dévairól

melletti Újszigeten iskolát alapított.⁴⁰ Az ő oltalma alá érkezett Dévai, de hogy milyen minőségben működött udvarában, nem tudjuk teljes bizonyossággal meghatározni.⁴¹ Valószínűleg prédikátor volt, de az sem kizárt, hogy elvonult, irodalmi művekkel foglalatoskodó teológusként tartózkodott Nádasdynál.

A már említett, kézirat formában közkézen forgó első Dévai-művek sem maradtak cáfolat nélkül a római katolikus papi rend részéről. Szegedi Gergely ferences minorita szerzetes és

34 Ács Pát: A szentek aluvása. Dévai Mátyás és a Patrona Hungariae-eszme protestáns bírálata. In uő: „Elváltozott idők”. Irányváltások a magyar irodalomban. Budapest, 2006, Balassi, 11. /Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok, 6./

35 Révész: *Dévay...* (2. jz.), 32.

36 Révész: *Dévay...* (2. jz.), 33.

37 Révész: *Dévay...* (2. jz.), 33–34.

38 Révész: *Dévay...* (2. jz.), 33–34.

39 Révész: *Dévay...* (2. jz.), 36–37.

40 Révész: *Dévay...* (2. jz.), 35.

41 Révész: *Dévay...* (2. jz.), 35–36.

váradai hitszónok – aki Krakkóban és Párizsban tanult teológiát, majd a Sorbonne tagja lett – látott hozzá a legvehemensebben Dévai cáfolásához, amivel 1535-ben állott elő. Szegedi legelső cáfolata Dévainak a szentek aluvásáról (elszenderüléséről) írott művét vette célba, másrészt a Dévai barátai által ahhoz csatolt, de mástól származó teológiai művek ellen szólt,⁴² amelyet Dévai is megemlít a fentebb megnevezett 1535-ös levelében.⁴³ A *De sanctorum dormitione* (A szentek aluvása) nem maradt ránk, így tartalma csak a reakciók és viszontválaszok összességéből rekonstruálható.⁴⁴ A Szegedi Gergely támadásaira feleletként írt 1537-es *Disputatio* alapján megállapíthatjuk, hogy Dévai *A szentek aluvásában* három téma köré csoportosította disputációs cikkeit, amelyeket a lelkek halál utáni állapotáról, a mennyről és a poklóról, valamint a szentkultuszról vallott római felfogással szemben fogalmazott meg reformatori érvek alapján.⁴⁵ A műben Dévai részletesen kifejti, hogy a szentek lelkei Isten előtt élnek, de nem tudnak rólunk, ránk nézve mintegy alusznak, mert annyira elmerülnek a Szentháromság dicsőítésében. Ezt Dévai azért hangsúlyozza, mert az üdvözült lelkek nem lehetnek közbenjáróink, hiszen egyedül Krisztus a mi közbenjárónk az Atyánál.⁴⁶ Szegedi Gergely 1535-ös cáfolata kéziratban terjedt el, kinyomtatva nem volt, s Dévai említése alapján az *Apológia* címet viselte.⁴⁷ Dévai úgy gondolta, hogy Szegedi csak Faber püspök szócsöve.⁴⁸ Dévai ugyanakkor Faber püspök érvét is cáfolja, amit Szűz Mária patrónaságával kapcsolatban fogalmazott meg – de erről még később lesz szó.⁴⁹ Szegedi Gergely másik cáfolata Dévai 52 tétele ellen szólt, amely munka már megjelent nyomtatásban Bécsben 1535-ben.⁵⁰ Szegedi Gergely írása előszavában panaszkodik, hogy Magyarországra is eljutott a lutheranizmus, majd következik a tárgymutató a könyv tartalmával. Ezt követi az 52 tétel egyenként való vizsgálata, amelyek többek között a törvényről és az evangéliumról, a megigazulásról, a hitről, a bűnbánatról, a jócselekedetokről, a szentek kultuszáról szólnak.⁵¹ Ezekben a tételekben Dévai elveti a fülbegyónás és a purgatórium (tisztítótűz) elfogadását, mivel nincsen említésük a Bibliában.⁵² Dévai Szegedi cáfolatára feleletül megírta a maga *Apológiáját*, amit a cím alapján Révész Imre említése szerint többen összekeverték már Szegedi hasonló című *Apológiájával*.⁵³ Dévai könnyedén megcáfolta az egyébként szintén

42 Révész: *Dévay...* (2. jz.), 37.

43 *Régi magyar levelestár...* (32. jz.), 62.

44 Ács: *A szentek aluvása...* (34. jz.), 11–12.

45 Ács: *A szentek aluvása...* (34. jz.), 12–13.

46 Horváth János: *A reformáció jegyében*. Budapest, 1957, Gondolat, 163.

47 Révész: *Dévay...* (2. jz.), 38.

48 Ács: *A szentek aluvása...* (34. jz.), 12.

49 Horváth: *A reformáció...* (46. jz.), 163.

50 Révész: *Dévay...* (2. jz.), 38.

51 Révész: *Dévay...* (2. jz.), 39.

52 Horváth: *A reformáció...* (46. jz.), 163.

53 Révész: *Dévay...* (2. jz.), 39.

jól képzett ferences, Szegedi érveit, s nem mulasztotta el őt rossz logikája, helytelen latinsága és tudatlansága miatt ostromozni, ezt abban a hiszemben tette ugyanakkor, hogy Szegedi nagyrészt Faber püspök érveit hozza ellene, tehát megjegyzései egyúttal Fabernek is szóltak.⁵⁴ Vitus Theodor rávette Dévait, hogy a Faber püspök általi kivizsgálásról Nürnbergben írt emlékiratait csatolja a kinyomtatandó művekhez, ebbe Dévai beleegyezett.⁵⁵ Erről Vitus június 1-i ajánlólevele tanúskodik, amit a toldalékhoz írt, és amit Dévai kezébe eljuttatott.⁵⁶

Dévai 1536 végén egy régi soproni krónika tanúsága szerint Wittenberg felé vette az útját.⁵⁷ Erre nagy valószínűséggel az készítette, hogy latin nyelvű műveit kinyomtatassa és megjelenesse.⁵⁸ Három munkáról van tehát szó, a *Disputatióról*, az *Apológiáról* és az *Expositio examinis* című művekről.⁵⁹ Dévai nem Bécsen, Prágán és Drezdán, vagyis a legrövidebb úton ment, hanem először Linz felé indult Bajorföldre. A téli út miatt megbetegedett, s így Nürnbergben szállt meg jó barátjánál és egykori wittenbergi tanuló társánál, Vitus Theodornál, aki Nürnbergben volt lelkész. Dévai itt tartózkodott néhány hónapig, de 1537 tavaszán már megérkezett Wittenbergbe, amiről Melanchthonnak Vitushoz írt 1537. április 7-i levele is tanúskodik.⁶⁰

Még május 29-én is Wittenbergben volt. Erről Melanchthon e napon kelt, Vitushoz írt leveléből értesülünk, amelyben arról van szó, hogy Vitus 12 forintot küldött Dévainak Melanchthonon keresztül, aki ezt elfelejtette azonnal kézbesíteni, és emiatt Vitus nyugtalankodott, de Melanchthon végül átadta az összeget.

Ezután viszont 1537. október elejéig nincsen értesülésünk Dévairól. Révész Imre feleleveníti azt a hipotézist, miszerint Dévai ez alatt a négy hónap alatt Bázelen tartózkodott, s hogy ott tevékenykedett művei megjelenése érdekében.⁶¹ Erről viszont feltétlenül el kell mondani, hogy csak hipotézis, amit mára sikerült megcáfolni. Dévai állítólagos bázeli tartózkodásának eredete Sculteti Severin XVI. század végi Υπομνημα... (Hüpomnéma) című munkája, amelyben megalapozatlan és helytelen következtetéseket von le Dévaival kapcsolatban, és azt állítja, hogy Dévai járt helvét földön.⁶² Scultetire és művére Révész Imre is hivatkozik, aki emellett Debreceni Ember Páltól merítve állítja Dévai bázeli tartózkodását, és hogy műveit itt adták

Dévai 1536 végén egy régi soproni krónika tanúsága szerint Wittenberg felé vette az útját.

54 Révész: *Dévay...* (2. jz.), 40.

55 Révész: *Dévay...* (2. jz.), 44.

56 Révész: *Dévay...* (2. jz.), 44–45.

57 Révész: *Dévay...* (2. jz.), 41–42.

58 Révész: *Dévay...* (2. jz.), 42.

59 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 22.

60 Révész: *Dévay...* (2. jz.), 43.

61 Révész: *Dévay...* (2. jz.), 45.

62 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 22.

ki.⁶³ Ugyanakkor Ritoókné Szalay Ágnes gondos tipográfiai vizsgálata bebizonyította, hogy Dévai *Apológiájának* a kinyomtatója Johann Petreius nürnbergi nyomdász volt.⁶⁴

Dévai 1537 végén visszatért Nádasdy Tamás udvarába Sylvester Jánossal együtt. A két reformátor már korábban is tartózkodott Sárváron, ahogy fentebb már említettem, s Melancthon levelében nem is mint ismeretleneket ajánlotta őket Nádasdy figyelmébe, hanem lelkesítésül és bátorításul a reformáció teljes véghezvitelére. Nádasdyt nem kellett ösztökélni, mert már 1536-ban a Sárvár alatti Újszigeten virágzó iskola állott, amelyet Sylvester János vezetett, emellett 1537 végén nyomda is létesült, ahol az első magyar nyelvtani mű jelent meg, mégpedig éppen Dévai Bíró Mátyás tollából (*Orthographia Ungarica*). Valószínűleg ez a teljes munka 1538-ban jelent meg Sárváron, és utóbb, 1549-ben Krakkóban is. 1538–1540-ig⁶⁵ Dévai tehát újra Nádasdy környezetében munkálkodott.⁶⁶ Van olyan feltevés, amely szerint 1538-ban a Batthyányak németújvári udvarában működött volna.⁶⁷ Ezután 1540-ben Perényi Péter pártfogásába került,⁶⁸ akivel összetűzésbe keveredett az úrvacsora kérdésével kapcsolatban, Perényi ugyanis, immáron evangélikus létére, még ragaszkodott a

a Sárvár alatti Újszigeten ... nyomda is létesült, ahol az első magyar nyelvtani mű jelent meg, mégpedig éppen Dévai Bíró Mátyás tollából

pápa azon tanításához, miszerint az ostyát mint szentséget körül kell hordozni és el kell különíteni. Dévai viszont Lutherhez híven azt tanítja, hogy a körülhordozás és elkülönítés szükségtelen,⁶⁹ ő tehát hű evangélikusként nem az oltáriszentség szentség mivoltát tagadta – mert azt Krisztus Urunk rendelte, s az ő szent teste és vére –, hanem annak körülhordozásának és elkülönítésének szükségességét. A vita miatt Dévai elhagyta Perényi sárospataki udvarát és Serédy Gáspárhoz ment Szikszóra, ahol iskolamester lett, s itt Révay Ferenc is támogatta.⁷⁰ Bitskey István arra is utalt, hogy Dévait alkalmazta Drágffy Gáspár is Miskolcon.⁷¹ Mindebből látszik, hogy Dévai több gazdag nemes szolgálatában is állt, akik előszeretettel támogatták a reformációt. Itt sem maradhatott sokáig, ugyanis 1541 őszétől ismét Wittenbergben volt, mert, ahogy a Révay Ferenchez írott márciusi levelében leírja, Frangepán egri érsek üldözése elől újra menekülni kényszerült.⁷²

63 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 22–23.

64 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 26.

65 Súlyom: *Luther és Magyarország...* (20. jz.), 122.

66 Révész: *Dévay...* (2. jz.), 47.

67 Bitskey: *Hitviták...* (12. jz.), 28.

68 Bitskey István 1539-re tette a sárospataki udvarba kerülését: *Hitviták...* (12. jz.), 28.

69 Súlyom: *Luther és Magyarország...* (20. jz.), 122.

70 Súlyom: *Luther és Magyarország...* (20. jz.), 122.; Bitskey, 1978. 28.

71 Bitskey: *Hitviták...* (12. jz.), 28.

72 Dévai Bíró Mátyás levele Révay Ferenchez. In Karácsonyi János – Kollányi Ferenc (szerk.): *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*. 4. köt. 1542–1547. Budapest, 1909, Szent-István-Társulat, 14.

Szapolyai János 1540. július 22-i halála után Habsburg Ferdinánd az 1538-as váradi béke értelmében készen állt az egész magyar királyságot hatalmába keríteni.⁷³ Szapolyainak azonban időközben fia született János személyében, s végakarata az volt, hogy fia kövesse a trónon. A gyermek pártolása ürügyül szolgált Szulejmánnak, hogy 1541-ben elfoglalja Budát. Ezek után a Ferdinánd-párti főurak meglehetősen nehéz helyzetbe kerültek, közöttük Nádasdy is, aki korábban Szapolyai pártjáról állt át a Habsburg oldalra. 1541 után nincs több említés a sárvár-újszigeti nyomdáról sem, tehát Sárvárt vagy feldúlták, vagy teljesen elhagyta a főúri udvar,⁷⁴ vagy csak a nyomda zárt be. Sylvester is csak 1544. január 18-án hallatja legközelebb a hangját Bécsben, amikor egy írásában a török elleni harcra buzdít. Az biztos, hogy Dévai 1541-ben Wittenbergbe ment és nem Svájcba.⁷⁵ Dévai valóban vallási üldöztetés miatt kényszerült újra menekülni, mert üldözte Frangepán érsek, de nagy valószínűséggel 1543 végén visszatért magyar földre.

Révész Imrének a hipotézise, miszerint Dévai hazatérte után Debrecen lelkipásztora, sőt esperese és a szakramentarizmus⁷⁶ első hazai terjesztője lett, teljesen megalapozatlan; véleményét a Wagner által közölt szepesi krónikára, továbbá egy Stephanus Xylandertől származó meglehetősen ingatag és dokumentálhatatlan állításra alapozza. Itt azonban el kell mondani, hogy Dévai debreceni működését nem említik a források, egyrészt Debrecen város jegyzőkönyvei 1547-ig elvesztek, ezért az addig ott működő lelkészekről nagyon kevés adattal rendelkezünk, s a korábbi nagy református egyháztörténetírók, mint Debreceni Ember Pál, Sinay Miklós vagy Budai Ézsaiás sem szólnak műveikben Dévairól úgy, mint debreceni lelkészről.

Kétségtelen, hogy a magyar protestáns történetírásban keletkezett egy félreértés, amely hosszú ideig rányomta a bélyegét a Dévairól ismert képre.⁷⁷ Ehhez a másik fontos forrás, a *Váradi tételek* volt, amelyeket Hörk József, eperjesi teológiai tanár talált meg és fordított le 1880-ban. A tételek kapcsán felmerült a kérdés, hogy Dévai szerezte-e őket, s hogy kimutatható-e belőlük helvét irányú elhajlása.⁷⁸ A *Váradi tételek* azonban teljes mértékben hű Lutherhez és úrvacsoratanához.⁷⁹ Az az elképzelés, hogy a *Váradi tételeket* Dévai írta le, Zoványi Jenőtől származik.⁸⁰ A legújabb egyháztörténeti kutatásoknak megfelelően elég nagy biztossággal állítható, hogy a tételeket valóban Dévai jegyezte le. Legszembetűnőbb a 22. tétel, amelyben a

73 Révész: *Dévai...* (2. jz.), 48–49.

74 Révész: *Dévai...* (2. jz.), 49.

75 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 29.

76 Szakramentárius: szentségtagadó vagy szentséggyalázó. A XVI. és XVII. században a római hit követői és a lutheránusok gyakran illeték ezzel az elnevezéssel a svájci reformáció híveit. A római és evangélikus úrvacsoratan különböz, abban mégis megegyezik, hogy Jézus Krisztus valóságosan jelen van az úrvacsorában.

77 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 10.

78 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 32.

79 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 33.

80 Zoványi Jenő: Adatok a magyar protestantizmus múltjából. VII. Az 1544-iki nagyváradi hitvita és Dévai Bíró Mátyás. *Protestáns Szemle*, 1916. 1. sz. 39–42.

szerző élesen elhatárolódik mind a római katolikus átlényegítéstől, mind a helvét állásponttól,⁸¹ ugyanis azt írja, hogy „Az úrvacsorában a kenyér és a bor [...] a Krisztus lelki testének (corpus spirituale) és vérének mutatói (exhibitiva), közlői és kiszolgáltatói.”⁸² A „Krisztus lelki teste” kifejezés és Jézus Krisztus testének úrvacsorai jelenléte ellen a helvét reformátorok tiltakoztak.⁸³

A tételek latin címének helyes fordítása viszont arra utal, hogy a tételek egy disputáció, vagyis hitvita alapjaként szolgáltak, s a tételek éle is elsősorban a római egyház ellen irányult. 1544. július 20-án tehát a váradi káptalan fraternitási ülésére került sor, ahova Dévai disputálni, vagyis hitvitázni érkezett, hogy a reformáció pártjára állítsa a káptalan tagjait, vagyis ott nem lelkészavató vagy lutheránus egyházkormányzati gyűlés zajlott. Erre utal Szkhárosi Horváth András disputázó verse, aki valószínűleg Váradon volt Dévaival együtt.⁸⁴ Mindketten ugyanaból az okból érkeztek, ebből is látszik tehát, hogy álláspontjuk is közös kellett, hogy legyen.⁸⁵

Dévai Bíró Mátyás halálának pontos helyét és idejét, továbbá nyughelyét nem ismerjük. A hagyományos magyar kálvinista egyháztörténet-írás meg volt győződve afelől, hogy Debrecenben hunyt el, s ezt említi Révész Imre is.⁸⁶ Ezt nem állíthatjuk teljes bizonyossággal. Valamikor 1547 táján halhatott meg, de valószínűsíthető, hogy ekkor már nem élt.⁸⁷ Péter Katalin szerint korábban, 1545-ben következett be Dévai halála.⁸⁸

Dévai Bíró Mátyás teológiája

Egy hipotézis szerint a magyar Luther élete végére már biztosan rokonszenvezett a helvét reformációval. Ezt olvashatjuk többek között Zoványi Jenő protestáns egyháztörténeti lexikonjában is,⁸⁹ és a fenti hivatkozások alapján hasonlóan vélekedett Révész Imre, továbbá Szekfű Gyula⁹⁰ és legutóbb Péter Katalin is.⁹¹

Dévai teljes teológiájának részletes elemzésére sajnos nincsen mód. Azokat a pontokat kívánom sorra venni, amelyek bizonyítják hű lutheranizmusát. Ezek közül a legbizonyítóbb az úrvacsorátana. Dévai egyik legismertebb teológiai művében (*A tíz parancsoltnak, a hit ágazatának, a Miatyánknak és a hit pecsétinek röviden való magyarázatja*) ez áll: „A kenyeret hozzád vévén azt mondjad, azt higgyed hogy a Christusnak szent testét vütted hozzád, a bort hozzád

81 Súlyom: *Luther és Magyarország...* (20. jz.), 125.

82 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 33

83 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 32–33.

84 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 38.

85 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 39.

86 Révész: *Dévay...* (2. jz.), 58–59.

87 Révész: *Dévay...* (2. jz.), 59.

88 Péter: *A reformáció...* (26. jz.), 514.

89 Zoványi: *Magyarországi protestáns...* (6. jz.), 148.

90 Szekfű: *Magyar történet...* (24. jz.), 276.

91 Péter: *A reformáció...* (26. jz.), 514.

vévén azt higgyed hogy a Christusnak szent vérét vütted hozzád ne olly testet vért gondolj, mint mi vagyunk, hanem dicsőült testet, mert minemű dicsőült teste lelke most Christusnak hivén ebben részesültetökn.”⁹² Luther úrvacsoratanában alapul veszi Pál apostol első korinthusi levelét, abban ugyanis ezt olvassuk (1Kor 15,35.44): „[H]ogyan támadnak fel a halottak? Milyen testben jelennek meg? [...] Elvettetik földi test, feltámasztatik lelki test.”⁹³ A görög σωμα πνευματικόν (szóma pneumatikon), a latin *corpus spiritale* és a német *geistlicher Leib* egyaránt a feltámadott Krisztus testét jelentik.⁹⁴ Luther szerint mivel Jézus Krisztus mindenható Isten, ezért a teste a mennybemenetele után is képes mindenütt jelen lenni, ez az *ubiquitas*.⁹⁵ Ez a *communicatio idiomatum* lutheri tanítása, amely kimondja, hogy Jézus Krisztus keveredetlen két természete, az isteni és emberi, kommunikációban állnak egymással, így magától értetődő az *ubiquitas*. Jézus Krisztus tehát így van jelen az oltáriszentségben egyszerre megszámlálhatatlan helyen. Ezzel szemben Zwingli és Kálvin egyaránt amellett érveltek, hogy a feltámadott és mennybement Krisztus teste be van zárva a mennybe, ez a *localis inclusio*.⁹⁶ Ez az oka annak is, hogy a reformátusok nem fogadják el Jézus Krisztus fizikai jelenlétét a kenyérben és borban.

A másik fontos teológiai elem Dévainál a lélekaluvás gondolata. A már többször említett 1531-es *A szentek aluwása* című írásában foglalkozik a témával, ami kéziratban forgott közkézen, és sajnálatos módon nem maradt ránk, ahogy erről fentebb már esett szó. Szegedi Gergely ferences szerzetes 1535-ben indított irodalmi vitát Dévai ellen és megírta *Apológiáját*, amire Dévai válaszul szintén írt egy apológiát *Disputatio* címmel 1537-ben, s ez alapján tudjuk jobban beazonosítani az 1531-es munka tartalmát. Ebben kifejti, hogy a szentek egyedül még földi életükben imádkozhatnak a földiekért, s a meghalt szentek „tisztelete” „egyedül hitük, reménységük, szeretetük, türelmük, hosszútűrésük, jócselekedeteik utánzásában állhat.”⁹⁷ Maga Dévai ezt írja erről fentebb idézett kátéjában: „Csak a Krisztus tett eleget mind ez világnak bűnéért, csak Ő engesztelte meg az Ő Atyját mindeneknek, csak az Ő halála mindeneknek bűnéért érdem.”⁹⁸

Nem tudjuk biztosan, hogy Dévai szól-e *A szentek aluwásában* a magyar szentek kultuszáról, de azt igen, hogy a kirobbant vitában a magyar államiságot megtestesítő és ezen államiság számára oly fontos Mária-kultusszal, vagyis a *Patrona Hungariae*-eszmével is szembe került. A Faber püspök vezette hitvizsgálatban külön vádpontot képezett az, hogy Dévai nem ismerte el

92 Szilády Áron (kiad.): Devai Mat'as: *At tiz parantsolalnac. ah hit agazatinac, am mi at'a'ancnac, æs ah hit petszetinec roviden valo mag'arazatt'a.* Krakkó, 1538. Faksimile kiad. Budapest, 1897, Magyar Tudományos Akadémia, 105.

93 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 34.

94 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 34.

95 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 34.

96 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 34.

97 Révész Imre: *Dévay Bíró Mátyás tanításai. Tanulmány a magyar protestáns teológiai gondolkodás kezdeteiből.* Kolozsvár, 1915, Stief Nyomda.

98 Dévai: *At tiz parantsolalnac...* (92. jz.), 96.

Szűz Mária eredendő bűntől való mentességét. Dévai hangsúlyozta, hogy Szűz Mária is egyedül szent Fiába, Jézus Krisztusba vetett hite által üdvözülhetett, mint mindenki más.⁹⁹ Dévai azt mondja, hogy annak idején István király, akire előszeretettel hivatkoznak a ferencesek, nem ismerte fel a hit valódi természetét és lényegét, mivel Szűz Máriának ajánlotta fel az országot, ugyanis a hit egyedül Istent hívja segítségül, és egyedül Krisztusra figyel.

Amint korábban már volt szó róla, a *Váradí tételek* Dévaitól származik, ugyanis a 22. tétele teljesen megegyezik Dévai fentebb kifejtett úrvacsoratanával, miszerint az oltáriszentség Krisztus lelki (spirituális) teste és vére. A 23. tétel pedig hűen tartalmazza Dévainak azt a lutheri nézetét, miszerint a használaton kívüli kenyér és bor, ha elkülönítetik és körülhordoztatik, már nem szentség.¹⁰⁰ Dévai kátéjában ugyanezt találjuk a *Két igazulás. Isten és ember előtt*¹⁰¹ című fejezetben. A 2. tételben előjön a szenteknek és az ő segítségül hívásuknak a kérdése, amely szintén mindig Dévai tanításának a homlokterében volt. A nagyváradi vitatételekről tudni kell, hogy egyéltűk, ugyanis a „pápsták” ellen készültek, és szerzőjük ezért fogalmazott igen polemikusan, ami később helytelen következtetésekre adott okot.

Dévai helvét irányba való elhajlásának problematikája

Az eperjesi és környéki prédikátorok Luthernél bepanaszolták Dévait egy levélben, hogy állítólag kálvini szokást követ az istentiszteleten. Ezen elképzelés első írásos forrása Leonhard Stöckel bártfai lelkész 1544. február 2-i levele Révay Ferenc királyi személynökhöz, amelyben leírja, hogy Dévai az úrvacsoratanban egy fajta közvetítő nézetet (*media sententiát*) vall, s mindeközben inkább emberi magyarázatokra, s kevésbé az Írásra támaszkodik. Ezt az információt Stöckel mindössze szóbeszédből merítette, amire nem lehet építeni; ezt ő is tudta, és ezért érezte szükségét egy baráti elbeszélgetésnek Dévaival – aki ekkor Brassóba ment –, hogy meggyőződjön a szóbeszéd valóságtartamáról.¹⁰²

Luthernek 1544. április 21-én kelt egy válaszlevele az eperjesi és környező vidéki lelképásztorok levelére, amelyben kifejezi fájdalmát a Magyarországra nehezedő török veszedelem miatt, és csodálkozik a Dévairól olvasottakon, emellett leszögezi, hogy a szakramentarisztust nem Wittenbergben sajátította el, s Melanchthonról is megjegyzi, hogy nincs gyanúja vele szemben sem.¹⁰³

Révész Imre itt rögtön azt a következtetést vonta le, hogy az evangélikus lelképásztorok azért fordultak kérdéssel Lutherhez, mert Dévai már a kálvini elképzeléseket szorgalmazta, s Melanchthonnal kapcsolatban is hasonló vádat emelhettek. Itt azonban néhány újabb kutatási eredményről be kell, hogy számoljunk.

99 Ács: *A szentek aluwása...* (34. jz.), 21.

100 Ács: *A szentek aluwása...* (34. jz.), 21.

101 Dévai: *At tiz parantsolatnac...* (92. jz.), 28.

102 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 7.

103 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 43.

Voltak, akiknek komoly szívügyük volt a lutheri és kálvini reformáció összeegyeztetése. Oekolampadius és a strassburgi lelkészek, elsősorban Martin Bucer, kidolgozták a köztes úrvacsorát, amit *media sententiának* neveztek. Stöckel ismerte ezt a törekvést, hiszen ezért írt ő is *media sententiáról*. 1536-ban megszületett a wittenbergi konkordia, amelynek megszövegezésében Luther álláspontja diadalmaskodott, a helvéteknél, vagyis a református vonal képviselőinél pedig heves elégedetlenséget váltott ki.¹⁰⁴ A vita az eleváció vagyis az úrfelmutatás körül zajlott.¹⁰⁵ Úrfelmutatásnak nevezzük, amikor a pap a szereztetési igék elhangzása után felemeli az oltáriszentséget. Luther úgy foglalt állást az 1525. januári művében (*Írás a mennyei próféták ellen a képekről és szentségekről*), hogy az úrfelmutatás része a keresztyén szabadságnak. Nem lehet megparancsolni, ahogy a pápa teszi, és tiltani sem lehet, ahogy Andreas Karlstadték cselekedtek vele.¹⁰⁶ Luther 1544-ben kénytelen volt tisztázni tanítását a *Kurzes Bekenntnis vom Heiligen Sacrament* című írásával.¹⁰⁷

Az elevációt azonban 1537–1543 között fokozatosan szüntették meg Nürnbergben és Wittenbergben.¹⁰⁸ Luther ebben az időben még egy művet írt az úrvacsoráról, egy ún. rövid iratot, latinul *breve scriptumot*, amely sajnos nem maradt ránk, de tudjuk, hogy a Kurzes Bekenntnisnél rövidebb kézirat volt. Az 1543 nyarán Wittenbergből hazatérő Dévai 1544-ben Brassóig is elvitte Luther *breve scriptumját*.¹⁰⁹ Nagyon úgy fest, hogy Dévai csupán Luther hatására fakultatívvá alakította az elevációt, s az is elképzelhető, hogy esetleg elhagyta. A felvidéki lelkészek, Stöckellel együtt, nem tudták, miért tette, s azt hitték, hogy ezzel nyitott a kálvini irányzat felé.

A XIX. század végéig az egyháztörténészeknek csak Luther és Stöckel levele, Dévai egy bázeli útjának téves feltételezése, s ennek egyre elfogultabb értelmezése állt rendelkezésükre. A XIX. század végéig nem tudtak magukról a *Váradai tételekről* sem. Nagyon fontos továbbá az a tény, hogy a későbbi ortodox lutheránus németek körében gyökeret vert az a nem épp helyénvaló elgondolás, hogy a lutheranizmus egyenlő a német vallással, s ehhez társult egy fajta mérsékelt és burkolt magyarellenesség is.¹¹⁰ Ez a nézet Thomas Fabertől, Leonhard Stöckel vejétől származik, aki apósát követte a bártfai lektorságban.¹¹¹ Stöckelt is érték vádak a helvét irányba való elhajlással kapcsolatban, így Faber írt egy Stöckel-életrajzot, amiben apósa védelmére kelt, s még az apróbb hamisításoktól sem riadt vissza.¹¹² Ebben nemcsak igazolja, hanem fel is magasztalja apósát, de maga az életrajz kéziratban maradt, és csak értesülésünk van

104 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 42.

105 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 43.

106 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 48.

107 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 51.

108 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 50. és 52.

109 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 56.

110 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 60.

111 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 9.

112 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 60.

róla.¹¹³ Faber és az őt követők számára hihetetlen volt az, hogy a nagy német reformátornak, Luthernek a tanítását elsőként a magyar Dévai képviselte és terjesztette hazánkban, s ezért figyelmen kívül hagyva a kronológiai rendet a német Leonhard Stöckelt és Johann Honterust minősítették a lutheri reformáció első hazai képviselőjének, míg a valójában első Dévait magyar mivolta miatt kizárólag harmadiknak és helvétnek tudták elképzelni.¹¹⁴ Faber Dévai-értékelését vette át Sculteti Severin is Ὑπομνημα... (Hüpomnéma) című művében, aki Faber nyomán szintén közli az eperjesieknek Lutherhez írt panasz- vagy vádlevelét, mint Dévai helvét elhajlásának döntő bizonyítékát.¹¹⁵ A huszonnégy szepességi város fraternitási jegyzőkönyvének kivonatos kézirata, vagyis a már fentebb említett *Matricula Molleriana* egy az egyben átveszi ezt a helytelen formulát. Dobay Székely Sámuelről tudjuk, hogy az erről szóló két bejegyzés Stephanus Xylandertől (1572–1619) és Georg Buchholtztól (1643–1724) származik, akik szerint Dévai hozta be hazánkba a kálvini tant. A Ὑπομνημα... (Hüpomnéma) című munkában az áll, hogy Luther és Melanchthon három magyarországi férfiút küldött Erdélybe és Magyarországra, hogy mozgósítsák előre a reformáció ügyét. Az egyik közülük Johann Honterus, akit Lutherék Erdélybe küldtek, a második pedig Leonhard Stöckel, aki 1539 májusában és júniusában Bártfa városába küldetett. Ez tévedés, ugyanis Honterust nem Lutherék küldték Erdélybe, mert sohasem tanult Wittenbergben, hanem bécsi, majd krakkói tanulmányai után a bázeli egyetemre ment, ahonnan 1533 nyarán visszatért Brassóba, a szülővárosába.¹¹⁶ Ám azáltal, hogy őt Sculteti wittenbergi tanulóvá minősítette át, a bázeli adat a levegőben maradt, és különböző helytelen variációkban köszönt vissza elsősorban Dévaival összekapcsolva.¹¹⁷ Így kezdeteként elterjedni az a helytelen adat, hogy Dévai egyszer vagy kétszer is járt Bázelen, sőt műveit is ott nyomtatta ki, pedig ez igazolhatatlan. Sculteti művében (Ὑπομνημα... [Hüpomnéma]) az áll Dévairól, hogy miután Lutherék hazaküldték Magyarországra, mesterei és az evangélium igazsága ellen fordulva Zwingli és Kálvin tanait kezdte hirdetni. Stephanus Xylander szepesváraljai lelkész, majd esperes volt, aki utóbbi tisztségében 1611–1615 között a *Matricula Mollerianát* vezette.¹¹⁸ Figyelemre méltó, hogy nála Stöckel volt az első küldött és nem Honterus, emellett pedig harmadikként említi Dévai Mátyást, aki nemsokára hazajövele után Debrecen lelkésze lett, s szerinte ő hozta be a szakramentarizmust hazánkba. A harmadik említett személy Georg Buchholtz, aki kakaslomnici esperessége alatt írhatta a bejegyzését a *Matricula Mollerianába*. Xylander bejegyzése a 208. oldalon, míg Buchholtzé a 473–479. lapok valamelyikén szerepel, de Buchholtz közvetlenül Fabert jelöli meg forrásul.¹¹⁹ Itt ez áll: „Kik azok a férfiak, akik az első

113 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 60. és 9.

114 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 60.

115 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 9.

116 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 10.

117 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 11.

118 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 12–13.

119 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 13.

reformátorok voltak Magyarországon? Hármán vannak. Stöckel Lénárd, rektora lett a bártfai iskolának, szülőföldjén 1539-ben. A másik az erdélyi brassói Honter János, Brassóban az egyház lelkésze lett, az ugyanottani iskola megalapítója és szuperintendens. A harmadik Dévai Mátyás, magyar nemzetiségű, az előbbiek ketten németek voltak, ez lelkész lett Magyarországon Debrecenben, avagy akárhol is, végre mégis csak az lett. – Ezek közül ki hozta be Magyarországra a kálvini tant? Nem Stöckel, nem Honter, hanem Dévai...¹²⁰ Látjuk tehát a fő gondolatmenetet.

Ugyanezeket írja le Caspar Hain is (1632–1687) Lőcsei krónikájában mindhármukról.¹²¹ Látszik tehát, hogy elindult és szárba szökkenett egy német-lutheránus öntudat, ami egy magyar-kálvinista öntudatot generált, s ezekkel a keresztyén hit vegyült a lényegétől távol álló prenemzeti szemlélettel, amit előszeretettel használtak fel propagandisztikus célokra a hitválsági küzdelmek idején. Így vert gyökeret az a helytelen gondolat, miszerint a lutheranizmus a német vallás, míg a kálvinizmus a magyar.¹²² Ez a német indulat sugárzik Andreas Schmal (1706–1766) és Johann Samuel Klein (1748–1820) evangélikus lelkészek Dévaival kapcsolatos írásából. Az előbbi szerint röviden és tömören Dévai zwingliánus, kriptokálvinista, állhatatlan, mint alsó-magyarországi egyházi előjáró zsarnokoskodó és ráadásul esküszegő is. Klein összefoglalja az előtte álló összes nézetet és pontosan hivatkozik az általa felhasznált forrásokra.¹²³ Alapforrása neki is Luther Stöckelhez írt válaszlevele volt, majd sorban hivatkozik Scultetire, Xylanderre, Caspar Hainra és Schmalra. Tudósításában erősíti azt a hibás elgondolást, miszerint Melanchthon még Luther életében Zwinglihez hajtotta Dévait, pedig Melanchthon 1560. február 4-i halála előtt két hónappal, éppen a magyarországiak kérésére elítélte a szakramentarizmust egy levelében. Ez a levél megjelent Sculteti Ὑπομνημα... (Hüpomnéma) című munkájában, így Klein biztosan ismerte.¹²⁴ Őt azért is fontos hosszabban megemlíteni, mert a Dévairól szóló későbbi művek szerzői gyakran idézik.¹²⁵ A fentebb idézett Bod Péter (1712–1769) is őreá támaszkodik,¹²⁶ de Révész Imre is hivatkozik rá. Ez volt tehát az a folyamat, amely oda vezetett, hogy Dévait élete végére kriptokálvinistának minősítették sokan, ugyanis ezt a hivatkozási láncot vették át gyakran a későbbi református egyháztörténetírók.

Megállapíthatjuk azonban, hogy Bitskey István joggal méltatta úgy Dévai Bíró Mátyást, hogy „sokoldalúsága, szinte fanatikus hite, soha nem lankadó tettvágya és ügybuzgalma sűríti magába az őt követő reformátornemzedék legjellemzőbb tulajdonságait, joggal láthatjuk benne nemcsak kronológiailag, hanem alkatiilag is a magyar reformátorok első tipikus alakját,”¹²⁷ aki mindvégig megőrizte hű lutheranizmusát.

120 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 14.

121 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 14–15.

122 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 15.

123 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 19.

124 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 21.

125 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 19.

126 Botta: *Dévai...* (1. jz.), 20–21.

127 Bitskey: *Hitviták...* (12. jz.), 29.

Az Úr legyen a lelkeddel!

Ittész János köszöntése 80. születésnapja alkalmából

Kedves János!

Bízom benne, hogy nem bánod, ha ennek a jubileumi köszöntésnek a nyilvánosság előtt ilyen személyes hangot adok.

Máté evangéliumából ez a mondat jutott eszembe: *Jól van, jó és hű szolgám, a kevésen hű voltál, sokat bízok rád ezután.* (Mt 15,21) Többen úgy éltük meg püspökké választásodat, hogy a takácsi majd a kőszegi gyülekezetek hűséges pásztorára az egyház Ura sok feladatot bíz, és ezzel együtt sok terhet rak.

Örülök, hogy kiimádkoztad a feléd forduló bizalmat elfogadó döntést, hogy nem álltál félre – ez talán sokkal kényelmesebb lett volna –, hanem meghallottad az emberi közösségi akaratokon keresztül hangzó hívó szót Mesterünkötől.

Mai napig megtiszteltetésnek tartom, hogy legfiatalabbként engem is meghívtál a győri káptalanba. Számos termékeny beszélgetésre, építő vitára emlékszem vissza, de egyben keresztény közösségre is. Talán tudtunk néha meghallgató testvérek és jó tanácsadók lenni. Néhány fontos közegyházi ügyre vonatkozó indítványban lehattunk együtt gondolkodó társaid. Jól jellemez téged, hogy igényt tartottál a közösségünkre, segítségünkre.

Több fontos ügynek voltál elindítója, felkarolója, támogatója. Erről most nem is akarok többet írni, ezek értékeléséhez még nem telt el elég idő. Egyedül az Ordass Lajos Alapítvány megalapítását említem. Példaszerű, hogy tettekkel és anyagiakkal is névadónk örökségének őrzésében szerepet vállaltál ezzel is.

Néha tanúja lehettem a benned feszülő indulatok megnyilvánulásának is. Ezeket rendszert emberit hanyagság, alkalmatlanság vagy teológiai meggyőződéseddel szemben álló, néha felszínesnek tartott vélemények váltották ki. Minden esetben azt éreztem, hogy a közösség érdekeit helyezed az egyénké, a biblikus–reformátori teológiai igazságot a népszerűség fölé. E miatt többször kellett elutasítással, távolságtartással szembesülnöd, amit nyilván nehéz volt hordoznod.

Mindezeket túl leghálásabb az igehirdetéseidért vagyok. Főként a révfülöpi Luther-konferenciákon hallhattalak, de néhány más alkalom emléke is élénken él bennem. Olyan ember hangján szólalt meg az általad hirdetett ige, aki minden gondolatát kimosta a rá bízott üzenet tisztító vizében, aki nem csak szólt, de hitte és élte (hiszi és éli) is azt. Egyszerre sújtottál porba, de az evangélium tiszta hangjával egyben fel is emeltél.

Kedves János! Isten éltesen 80. születésnapodon, adjon egészséget, erőt tieid örömére még sokáig! És hiszem, ha majd eljön az elrendelt óra, akkor feléd is elhangzik majd: *jöjj, és osztozz*

urad örömeiben! Nem miattad, nem az érdemeid miatt, hanem egyedül azért a Krisztusért, aki mindeddig elvezetett, és aki neked is kegyelmes Urad.

Szeretettel

Palkó

(Zászkaliczky Pál ifj.

Az Ordass Alapítvány Kuratóriumának elnöke)

Pál apostol írja Timóteusnak második levelében: *Eszembe jutott ugyanis a benned élő képmutatás nélküli hit, amely először nagyanyádban, Lóiszbán és anyádban, Eunikében lakott, de meg vagyok győződve arról, hogy benned is megvan.* (1,5)

Ezek az ígék jutottak eszembe akkor, amikor Ittész Jánost szerkesztőségünk nevében köszönteni szeretném 80. születésnapja alkalmából. Tudom, hogy ő maga nem kívánná ezt a köszöntést. Iránta való szeretetünk, és az az öröm, hogy együtt dolgozhatunk vele a Keresztyén Igazság szerkesztőségében, készlet erre bennünket.

Igaz ez különösen is azért, mert ő az a szerkesztőségi tag, aki az újság kezdetétől fogva tagja szerkesztőségünknek. Sőt! Az első kilenc számunknak Fabiny Tiborral együtt felelős szerkesztője volt.

Vagyis, amikor a legnagyobb szükség volt lapunkra, mert eltévelyedtünk az igazságtól, Krisztustól, akinek szavai az első szám első oldalán hirdetik: *Én vagyok az út, az igazság és az élet* (Jn 14,6), akkor nem húzódott hátra, nem vonta ki magát a feladatból, hanem nekilendült, és lelkesen elkezdte a munkát: Ordass Lajos örökségének ápolását, a tiszta, lutheri teológiai gondolkodás képviselését, a diktatúra évtizedeiben közzé nem tett dokumentumok nyilvánosságra hozatalát, egy új, őszintébb, testvéribb egyházi közélet kimunkálását.

S, úgy vélem, hogy ennek az elkötelezettségnek háttérében az a családi fészek áll, ahonnan János elindult, és ahol példát kapott az Isten iránti őszinte, gyermeki bizalomra. Bár édesapjáról csak kisgyermekkori emlékei lehetnek, áldott szolgálatának gyümölcsei körülvették őt a gyülekezeti életben. Úgy hiszem, hogy teológiai gondolkodásának alapjai is innen fakadhatnak. Édesanyja lelkiületéről pedig ő maga beszélt egyszer-kétszer példaként, amikor azt mondta: a fiatalon özvegységre jutott édesanyja, aki hosszú életen át özvegyként is élt, a nehéz életkörülmények ellenére sem szidta soha az Istent, nem kérte számon rajta a terheit, hanem inkább hálát adva, énekelve végezte feladatait. Tudjuk, hogy kedves énekét gyakorta énekelte: *Hogyné dicsérem az Istent.*¹

Ezzel az elkötelezettséggel kapcsolódott be János az egyház megújítását célul kitűző Testvéri Szó, majd később a Kiáltó Szó közösségébe, és lett az Ordass Lajos Baráti Kör tagjává. Amikor

¹ Evangélikus Énekeskönyv 53. ének.

pedig már a Baráti Kör elgyengült, akkor alapítója lett az Ordass Lajos Alapítványnak, ami átvette a Baráti Körtől újságunk kiadását.

Ezzel az elkötelezettséggel végezte János a lelkészi majd a püspöki szolgálatot is. Azok a célok, amelyek létrehozták újságunkat, püspökként is céljai maradtak: teológiai pályázatot hirdetett évről évre, egyházkerületünk napját tanítói alkalmakká tette, hogy gyülekezeteink népét gazdagítsa evangélikus ismeretekben, a kerület folyóiratában, a Dunántúli Harangszóban dogmatikai és etikai sorozatot támogatott, tanítói témájú könyveket adott ki ...

Köszönjük neki, hogy tiszta teológiájával mai napig is támogat minket, a szerkesztőség többi tagját, ötleteket ad, milyen témában, kiket kérjünk fel cikkíráásra. Köszönjük, hogy közöttünk van, és reméljük, hogy még sokáig közöttünk is maradhat.

Pál apostollal kezdtem a köszöntést, vele is fejezem be. Pál ezt írja levele végén Timóteusnak: *Az Úr legyen a lelkeddel!* (2Tim 4,22)

Ő adjon áldást János elvégzett szolgálataira, ő adjon áldást az életére, ő adjon bocsánatot a bűneire, és ő vezesse el, amikor eljön az ideje, mennyei, örök országába. Addig pedig ő adja meg nekünk, hogy társunk maradhasson a Keresztyén Igazság szerkesztőségében, ebben a baráti, testvéri közösségben.

Az Úr legyen a lelkeddel!

Isó Dorottya

lelkész, a Keresztyén Igazság felelős szerkesztője.

Summary

Ever since the first Pentecost, the people of the Church have been living in Pentecost, animated, inspired and strengthened by the Holy Spirit in faith and in the communion of the congregations. That is why the good news of Pentecost is always relevant for us. In his *sermon*, **Pál Zászkaliczky, Jr.** speaks of the Holy Spirit, of the peace of Jesus, and encourages us to pray ceaselessly for the Holy Spirit.

As part of our series of *Studies*, we have undertaken to publish a paper on the same topic by two members of our editorial team. **László Kovács** and **József Tubán** write about the *language of preaching and the liturgical elements*. We hope that this will give our readers an opportunity to make an interesting comparison: how the two writings are in harmony and how they differ from each other.

After these two studies, we publish an article on church history by **Tamás Gömbös**, who writes about the Hungarian Luther, i.e. about the *life and work of Mátyás Bíró Dévai*.

Finally, we congratulate our editorial colleague **János Ittész** on his 80th birthday.

We hope our dear Readers will find enough to read in this issue during the summer months. We wish you a relaxing and rewarding time, and a recharging one for the coming working and school year.

Zusammenfassung

Seit dem ersten Pfingsten lebt das Volk der Kirche ununterbrochen in Pfingsten. Der Heilige Geist lässt es leben, er beseligt es, erhöht es im Glauben und in der Gemeinschaft der Gemeinde. Deswegen ist die frohe Botschaft von Pfingsten für uns immer aktuell.

Pál Zászkaliczky jun. spricht in seiner *Predigt* gerade darüber: Er spricht über den Heiligen Geist, Frieden von Jesu, und ermuntert uns, zu dem Heiligen Geist zu beten.

In der Reihe unserer Studien hatten wir vor, das Schreiben von beiden unserer Redaktionsmitglieder über ein identisches Thema hier zu veröffentlichen. **László Kovács** und **József Tubán** schreiben in ihren Studien *über die Ausdrucksweise der Predigten und die lithurgischen Elemente*. Wir hoffen, unseren Lesern damit einen interessanten Vergleich Anlass zu bieten: Wo gibt es Einklang in den beiden Schreiben, und welche Unterschiede gibt es.

Nach den beiden Studien wird auch ein Schreiben über Kirchengeschichte aus den Federn von **Tamás Gömbös** publiziert. Er schreibt über den ungarischen Luther, d.h. er stellt das *Leben* und die *Tätigkeit* von *Mátyás Dévai Bíró* vor.

Letztlich begrüßen wir unseren Redakteur Partner, Altbischof **János Ittész** zu seinem 80. Geburtstag.

Unsere lieben Leser können die vorliegende Ausgabe in den Sommermonaten lesen. Sie soll Ihnen für diese Zeit Ausspannung, wertvollen Zeitvertreib, und Aufladung für das nächste Arbeits- und Schuljahr geben.

E számunk szerzői

Gömbös Tamás lelkész – Nemeskér

Isó Dorottya lelkész – Veszprém

Kovács László lelkész – Baja

Tubán József lelkész – Csorna

Zászkaliczky Pál (ifj.) matematikus, felelős kiadó –
Budapest

Szeretettel ajánljuk Olvasóink figyelmébe alábbi kiadványainkat:

Ordass L.:	Nem tudok imádkozni	700,-
Ordass L.:	Akikkel az Úton találkoztam	500,-
Ordass L.:	Gondolatok a Filemon levél olvasása közben	100,-
Ordass L.:	Útravaló	2500,-
Ordass L.:	A keresztfá tövében (új kiadás)	1100,-
Ordass L.:	Naplóm	4900,-
Giertz Bo-Ordass:	Hittől élünk	600,-
Terray L.:	Nem tehetett mást (Ordass püspök életútja - új kiadás)	1100,-
Scholz L.:	Tisztítsd meg szívedet!	250,-
Scholz L.:	Két sugárzó igazgyöngy (írasmagyarázat)	300,-
Scholz L.:	Elveszett és megtaláltatott (a tékozló fiúról)	150,-
Sólyom J.:	Hiszem-tudom (bevezetés az egyház tanításába)	400,-
Boleratzky L.:	Aki mindvégig állhatatos maradt	600,-
Virág J.:	Dr. Luther Márton önmagáról (6. kiadás)	1400,-
Luther M.:	14 vigasztaló kép	250,-
Botta I.:	Dévai Mátyás, a magyar Luther	200,-
Jung E.:	Hogyan vezessem a vasárnapi iskolát	450,-
Maróthy J.:	Szegények szíve (novellák)	700,-
Rózse I.:	A halál árnyékának völgyében	500,-
Boleratzky L.:	Evangélikus egyházjog (I-II. kötet)	1700,-
Kaj Munk:	Három dráma	600,-
Böröcz S.:	Kiáltás a mélyből (egy lelkész élete a Gulágon)	1400,-
Ittész J.:	Az evangélium hullámhosszán (meditációk)	500,-
Kapi B.:	Isten hárfása (Gerhardt Pál életregénye)	1400,-
Gémes István:	Fellebbentett fátyol (igehirdetések)	1250,-
Gémes István:	... „saját kezemmel írom: Pál”	1400,-
Joób Olivér:	Ünnep – hetven áhítat egy évre	1400,-
Joób Olivér:	Válasz	1600,-
Joób Olivér:	Élőszó. Hol és hogyan prédikáltam?	3000,-
Joób Olivér:	Közösség. Írások, előadások, énekfordítások	3000,-
Hallgrímur Pétursson:	Passió-énekek	1900,-
Főnyad Pál István (szerk.):	Elég néked az én kegyelmem, Főnyad (Fuchs) Pál élete és munkássága	2000,-
Joób Olivér Dávid:	A tanítványok imádsága	1900,-

A keresztyén igazság egy szám ára 1225 Ft, az éves előfizetés 4900 Ft.

Folyóiratunk megrendelhető: Ordass Lajos Alapítvány, 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Alapítványunk kiadványait megvásárolhatja vagy postai szállítással megrendelheti a Huszár Gál könyvesboltban (1054 Budapest, Deák tér 4.). Telefon: 20 314 2632 (egyházi flottás), honlap: huszargal.hu

Tartalmi összesítő

Az első pünkösd óta az egyház népe szüntelen pünkösdben él, a Szentlélek élte-ti, lelkesíti, növeli a hitben és a gyülekezet közösségében. Ezért pünkösd örömhíre mindig aktuális számunkra. **Ifj. Zászkaliczky Pál** *igehirdetésében* éppen ezt szó-laltatja meg: beszél a Szentlélekről, Jézus békességéről, és biztat, hogy könyörögjünk szüntelen a Szentlélekért.

Tanulmányaink sorában arra vállalkoztunk, hogy szerkesztőségünk két tagjának ugyanarról a témáról írt dolgozatát közöljük. **Kovács László** és **Tubán József** az *igehirdetés nyelvezetéről és a liturgikus elemekről* szólnak tanulmányaikban. Reméljük, hogy Olvasóinknak ezzel érdekes összehasonlításra adunk alkalmat: miben csendül egybe a két írás, és miben különbözik egymástól.

E két tanulmány után közlünk egy egyháztörténeti vonatkozású írást is **Gömbös Tamás** tollából, aki a magyar Lutherről ír, vagyis *Dévai Bíró Mátyás életét, munkás-ságát* mutatja be.

Végül szerkesztőtársunkat *Ittész Jánost* köszöntjük 80. születésnapja alkalmából.

E számunkat a nyári hónapokban olvashatják kedves Olvasóink. Kívánjuk, hogy adjon kapcsolódást, értékes időtöltést erre az időszakra, és feltöltődést a következő munkaévre és tanévre.